
ZÂNELE ÎN MITOLOGIA ROMÂNILOR

Irina NEMETI

Zânele (lelele) sunt personaje feminine cu caracter colectiv care personifică forțele, energiile și elementele naturii. Deși se plasează în segmentul “secundar” al mitologiei se remarcă prezența lor extrem de frecventă în narațiunile mitice (în care evoluează fie ca protagoniste, fie ca secundante ale unor altor personaje).

Etimologia. Mitologia bogată a Zânelor este dublată de o mare diversitate de nume și apelative așa cum se poate observa și din catalogul următor. Am inclus aici și numele unor personaje asemănătoare dar distincte de lele deoarece mentalitatea populară le confundă frecvent sau le include în aceeași categorie (apar în catalog în finalul fiecărei grupe alfabetică). Într-o a doua parte a catalogului am sintetizat numele proprii acordate lelelor cât și unor personaje înrudite. Multe dintre aceste nume se regăsesc și în cazul Ilenei Sânziana. Apărând însă în diversele specii folclorice pentru a denumi “o Zână” sau grupuri de Zâne, am considerat oportună introducerea lor în acest catalog. Repetarea numelor în cazul Ilenei Sânziana și al Zânelor este firească dat fiind faptul că mitologia o prezintă pe cea dintâi ca Stăpâna Zânelor, figura cea mai individualizată din întregul grup mitic.

Nume derivate din substantive comune și epitete: *A.* Albe, Arghiande, Arusale, Armeri / Avestița; *B.* Bușe, Barbura, Boglodate; *C.* Crăieșe, Crăițe, Cuconițe, Crăiasa Zânelor, Crăiasa Codrilor, Crăiasa Codrului, Carofilii, Cele Sfinte, Cele Nepomenite, Cele Bune, Cele Frumoase / Chima, Ciurica; *D.* Doamne, Doamna Florilor, Doamna Zânelor, Domnițe, Dulcile, Dulțile, Drăgaica, Drăgăicuțe / Dochia, Baba Dochia; *E.* Ele, Eresuri; *F.* Frumoase, Friguri, Faraoni, Fetele Câmpului, Fetele Codrului, Fetele lui Rusalin Împărat, Fetele lui Irod, Fetele lui Șandru, Fata Codrului, Fetele de lac, Fata sălbatică, Fata din Dafin; *H.* Hale, Harhalii, Harnice / Hărioase; *I.* Iele, Ieli, Irodițe, Irodice, Irodiese, Irodiade, Iude, Ială / Iazmă, Iazme; *Î.* Împărăteșe, Împărăteșele Văzduhului, Împărăteasa Văzduhului; *J.* Jupăneșe, Jihoroase / Joimărițe, Joimarele, Joimărița, Joimărica; *L.* Lăudate, Lutițe / Lohoane; *M.* Măiestre, Măndre, Mândra, Mândra Lumii, Mușate, Mirese, Multe, Mărunte, Miluite, Mânecătoare / Mire, Mamornița, Marțolea, Marți Seara, Muma Pădurii; *N.* Nepomenite, Nearătări, Nagode, Nemiluite; *O.* Oarbe; *P.* Puternice, Pizmașe, Pateri / Psiri; *R.* Rusalii, Rusale, Rusalce, Rusală; *S.* Sfinte, Sfintele de noapte, Sânziene, Sâmdziene, Stăpâne, Stăpânele Vântului, Smeoaice / Striga, Strigări, Strigoaice, Samodiva; *Ș.* Șoimane, Șchioape, Știma Apei, Știma Pădurii; *T.* Todorusale, Trandafirii; *U.* Urse, Ursitoare, Ursitori; *V.* Vântoase, Vânturițe, Vânturile, Vidmitoare, Vrăjmeșe, Voinice, Vărtițe, Vidme, Vidma / Vidra, Vâlve, Vâlva, Vâlva Apei, Vâlva Comorii, Vâlva Băii, Vâlva Lacului, Vâlva Pădurii, Vâlva Holdei, Vâlva Bucatelor...etc.; *Z.* Zâne, Zână, Zânișoare, Zânișoară, Zâna Pădurii, Zâna Florilor, Zâna Domna, Zâna Albă, Zâna Lacului, Zeoaie, Zori / Zodii.

Nume proprii: *A.* Ana, Aradia, Aradia Doamna; *B.* Bugiana; *C.* Codreana, Codreana Sânziana, Cătălina, Chira, Chira Chiralina; *D.* Dumernica, Dafna; *F.* Filofia / Filma; *I.* Irodia, Irodiada, Irodiasa; *L.* Lacargia, Lemnica, Liordiana, Leodeana, Lina, Lina-Măgdălina, Lina Rujalina, Luxandra; *M.* Marina, Magdalina, Măgdălina, Mărgolina, Mușatina; *O.* Ogrișceanca, Ogreșteana; *P.* Păscuța; *R.* Ruja,

Rujalina, Rujulina, Roșia, Ruxandra, Rosmarina; S. Savatina, Simioana, Sândălina / Sila Samodiva, Sila Semondiana; T. Tiranda, Todosia, Trandafira; Z. Zalina, Ziana.

În literatura de specialitate s-au formulat mai multe explicații în legătură cu numele lor. Multe dintre acestea s-au format din epitete pozitive sau negative (*Bune, Dulci, Frumoase, Miluite, Puternice, Sfinte, Pizmașe, Nemiluite, Vrăjmașe* etc.) și sunt ușor de recunoscut. Ca și în cazul altor personaje mitice, numele Zânelor este protejat de un tabu - interdicție a rostirii (de unde și numele de *Nepomenite*) ceea ce duce la nominalizarea lor prin intermediul epitetelor.

Proveniența numelui lelelor din pronumele personal *ele* a fost formulată pentru prima dată în dicționarul lui Laurian, apoi dezbătută și argumentată de G. Săulescu, preluată fiind și de către Lazăr Șăineanu. Acesta din urmă a propus o dublă etimologie: prenumele personal s-ar suprapune peste cuvântul turanic *yel* = “vânt”, prezent în limba cumană¹. Dacă ipoteza cumană este puțin credibilă și neverificabilă, prima ipoteză (*Iele* = *ele*, pronumele personal devine nume propriu) rămâne cea mai convingătoare, fiind acceptată și în prezent. Un argument în plus îl constituie și numele *Dânsele* acordat lelelor. Plasându-se pe poziții asemănătoare, V. Kernbach a arătat că numele *Iele* are ca origine pronumele personal *ele*, restul apelativelor lelelor fiind epitete².

D. Cihac a propus o altă etimologie, pornind de la cuvântul de origine maghiară *lél* - “spirit”, “suflet”; teoria sa nu se bazează însă pe argumente lingvistice sau mitologice convingătoare. B.P. Hașdeu a apropiat lelele de Vilele sârbo-bulgare care, la rândul lor, au avut un prototip grec. Etimologia pe care a propus-o a pornit de la grecescul *γελλω* - care desemnează un personaj feminin de tip vampir, precum și de la sanscritele *vêla* - “boală”, “moarte năprasnică”, *vêl* - “a mișca”³. C. Diculescu a propus o etimologie de sorginte germanică, considerând că la baza numelui lelelor ar sta cuvântul gepid *ele*, prezent și în daneza veche, într-un dialect suedez - *ellen*, și în limba germană - *elfen*. Etimologia propusă se baza pe o asemănare consonantică nu pe o analiză lingvistică reală. Ea se lega mai ales de convingerea autorului potrivit căreia Ielele însăși sunt de origine gepidică fiind un tip de personaje mitologice care nu au analogii în mitologia greco-romană⁴ ceea ce este departe de realitate.

Numele *Zâne* s-a bucurat de asemenea de atenția specialiștilor. Dimitrie Cantemir a arătat pentru prima dată că *Zâna* este un derivat din numele zeiței Diana, idee acceptată de V. Pârvan și extinsă pentru *Sânziana* care s-ar fi format din *Sancta Diana*⁵. Interesant este faptul că la aromâni numele ca *Zama, Dzeana* care denumesc lelele, mai înseamnă și “colină”, “vârf de deal”. În Macedonia există și localități care poartă astfel de nume⁶. Toate acestea trebuie corelate cu includerea dealurilor printre locurile de popas și joc ale Zânelor. Totodată, în astfel de locuri tinerii învățau să joace, ceea ce reclama din nou prezența lelelor, patroanele incontestabile ale dansului.

Sextil Pușcariu a continuat teoria derivării etimologiei *Zânei* din numele *Diana*, dar a interpretat numele *Sânzienelor* ca derivând din *Sanctus Iannis*⁷. Legătura lelelor cu Sf. Ioan Botezătorul pare să întărească această soluție. Dimitrie Cantemir observase de asemenea că *Sânziene* vine de la Ioan Înaintemergătorul⁸. V. Pârvan a combătut această teorie – nu din punct de vedere etimologic ci mitologic arătând că numele unui sfânt nu putea duce la formarea numelui unor divinități feminine⁹.

¹ A. Treboniu Laurian, I.C. Massimu, *Glossariu care cuprinde vorbele d'in limb'a română străine prin originea sau form'a lor și cele de origine înduioasă*, București, 1871, p. 300; L. Șăineanu, *Ielele, Dânsese, Vântoasele, Frumoasele, Șoimanele, Măiestrele, Milostivele, Zânele. Studiu de mitologie comparativă*, București, 1886, p. 34-38.

² V. Kernbach, *Universul mitic al românilor*, București, 1994, p. 218-219.

³ L. Șăineanu, *loc.cit.*

⁴ C. Diculescu, *Contribuție la vechimea creștinismului în Dacia*, Cluj, 1925, p. 3.

⁵ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*; București, ed. 1965, p. 240; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la vechimea creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 21, 145.

⁶ T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân, studiu lingvistic*, București, 1932, p. 263; *idem*, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București, 1942, p. 21, 145; T. Pamfile, *Sărbătorile de vară la români în Din viața poporului român. Culegeri și Studii*, XI, București, 1910, p. 33.

⁷ S. Pușcariu, *Limba română*. II, București, 1959, p. 81.

⁸ D. Cantemir, *loc.cit.*

⁹ V. Pârvan, *loc.cit.*

Rusaliile au o dublă etimologie. Numele sărbătorii *Pasca Rosata* transcris sub influență greacă *Rosalia* (gr. *ρῶσαλία*), a absorbit numele unei divinități slave, rezultând numele *Rusalca*. În teritoriile locuite de români numele *Rusalca* apare extrem de rar, frecvent fiind folosit acela de *Rusaliu*¹⁰.

Drăgaicele și-au format numele de la cuvântul „drag, dragă”, funcționând ca un eufemism: originea cuvântului însă, implicit a numelui, este slavă. Este de semnalat în acest caz un amănunt care apare și în cazul Zânelor aromâne precum și al Sânzienelor: Drăgaică era numit, în vechime, locul unde tinerii învățau să joace¹¹.

Numele *Albe*, apare mai ales la românii sud-dunăreni (folosit și în cazul Ursitoarelor), fiind derivat din cuvântul *alb*. Acesta are multiple sensuri: „fericire”, „noroc”, „de bun augur”. *Albe* mai înseamnă și „auroră”, „zori”, fapt interesant deoarece o categorie aparte de lele sunt Zânele care personifică zorile¹².

Pentru apelativul *Iasmă*, C. Diculescu propunea ca rădăcină gepidică *ethma* - „spirit”, iar pentru *Știmă* rădăcina *sikeima* - „licărire”¹³.

Numele *Chira Chiralina* s-a format de la grecul *κίρα* - „doamnă”, înlocuind probabil un nume arhaic al Zânelor. Există desigur și posibilitatea să se fi operat o „traducere” a unuia dintre apelativele lelelor: *Doamna*, (*Doamnele*)¹⁴.

Samca, *Sila Samodiva*, *Vidma* sunt nume împrumutate din mitologia slavă. La fel *Vila* - nume folosit de mitologia aromână, care este un nume de origine bulgară desemnând un personaj asemănător¹⁵. *Hală*, *Hale* - sunt nume ce apar și la slavii sudici, preluate fiind însă din limba greacă¹⁶.

Numele *Irodiese*, și toate derivatele, s-au format de la numele Irodiadei, personajul biblic legat de tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul.

Deși multora dintre lele li se cunoștea numele, existau o serie de precauții evitându-se rostirea lor, ceea ce ar fi coincis cu o invocare. Vrăjitoarele le invocau însă în diverse practici, fiecare vrăjitoare cunoscând numele a nouă Zâne¹⁷.

Genealogia lelelor apare destul de puțin precizată de diversele creații folclorice. O seamă de povești (care cu siguranță au suferit influența cărții populare *Alexandria*) le prezintă ca fiice ale lui Alexandru Macedon. Fiice sau slugi ale regelui legendar, ele au băut apa vieții pe care o primise acesta, devenind nemuritoare sau transformându-se în vânturi¹⁸. Mai sunt numite fetele lui Șandru Împărat sau Fetele Șandruului, care-l indică probabil tot pe Alexandru Macedon. Uneori mai apar ca fete sau acolite ale lui Ler Împărat. Pe aceeași schemă narativă se realizează și poveștile care le prezintă ca slugi (ori fiice) ale Sfântului Nicolae sau ale împăratului vrăjitoarelor¹⁹.

Despre Zâne se spune că se nășteau din flori și se făceau oameni²⁰. Această linie genealogică duce la identificarea Zânelor cu florile, element de care trebuie să legăm și identificările lor cu arborii ce apar frecvent în creațiile folclorice. Toate aceste elemente mitice sunt animate de credințele străvechi în existența unor duhuri care posedă fiecare plantă ori arbore.

¹⁰ Anca Irina Ionescu, *Lingvistică și mitologie. Contribuții la studierea terminologiei credințelor populare ale slavilor*, București, 1978, p. 125-128; V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1995, p. 546-547.

¹¹ D. Pop, *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*, Cluj-Napoca, 1989, p. 172.

¹² B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, București, 1972, p. 459-504.

¹³ C. Diculescu, *loc.cit.*

¹⁴ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 114-115; I.A. Candrea, O. Densușianu, *Din popor. Cum grăiește și simte țăranul român*, București, 1908, p. 44-50; Ea beneficiază și de o legendă locală: soră a unor hoți din Brăila, răpită de un arap, se aruncă în Dunăre/mare pentru a nu se căsători cu acesta.

¹⁵ Elena Scărlătoiu, *Istroromânii și istroromâna. Relații lingvistice cu slavii de sud: cuvinte de origine veche slavă*, București, 1998, p. 189.

¹⁶ Anca Irina Ionescu, *op.cit.*, p. 37-38, 86, 111.

¹⁷ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 257.

¹⁸ A. Fochi, *Datini și eresuri populare la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, 1976, p. 139.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ I. Mușlea, O. Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, 1970, p. 206, nr. 144.

Despre Cele Frumoase se spune că au fost cinci fete ale căror candelă nu s-au aprins la venirea mirelui, după care ele au înnebunit și s-au transformat în duhuri²¹. Putem interpreta această relatare ca un indiciu ce subliniază caracterul lor “necreștin”. În acest context pot fi înscrise și alte exemple. Astfel, lelele/Rusaliile sunt fetele lui Rusalin Împărat; ele îi urăsc pe creștini, foști supuși ai tatălui lor, care au trecut la creștinism. Similară este și descrierea Irodiadelor. Acestea sunt fiicele lui Irod Împărat și ale Irodiadei²², cu toții simbolizând forțele răului, elementele păgâne, opuse creștinismului. Alte variante precizează că sunt suflete de femei care fiind vrăjite nu-și mai găsesc liniștea nici în văzduh nici pe pământ iar Dumnezeu nu mai vrea să știe de ele²³. Oamenii mai cred că ele sunt duhuri trimise de Dumnezeu sau de Diavol pentru a-i pedepsi pentru păcatele lor ori pentru a le face viața grea²⁴.

Mitologia le prezintă extrem de confuz, în ipostaze diverse, adesea contradictorii. Dacă până acum am prezentat Zânele ca personaje legate de ideea de păgânism, dușmane creștinilor, neplăcute de Dumnezeu, există și numeroase elemente care le leagă de personajele “creștine”. Un exemplu relevant este apelativul folosit destul de frecvent: *Sfintele*. Zâna Marina, una din fiicele lui Alexandru Macedon, apare în alte variante ca fiind o sfântă, sora Sfântului Ilie. Sfinte sunt și *Rusaliile*, care au fost șapte surori curate pe care Dumnezeu le-a transformat în Zâne²⁵ iar *Vântoasele* sunt descrise în mitologie ca cele nouă slugi ale lui Dumnezeu²⁶.

Caracterul, mitologia Zânelor, domeniul de competență, gesturi rituale aferente.

Personaje cu caracter colectiv, Zânele sunt prezentate în general în grup. Sunt de obicei trei, cinci, șapte, nouă, douăsprezece, sau numărul lor nu este precizat.

Așa cum genealogia lor este incertă, la fel și caracterul mitic este prezentat extrem de contradictoriu. Creațiile folclorice le numesc copile, fete dar și femei, femei sălbatice, femei cu dosul de scorbură, femei răufăcătoare, femei strigoaice; sunt descrise ca femei sau fete sfinte, fete curate, ființe cerești sau dimpotrivă, ființe ale iadului, duhuri cu fața frumoasă și dosul de scorbură, năluci, închipuirii, drăcoace, spirite, vârtejuri de vânt²⁷.

Sunt în general prezentate ca ființe fără de moarte, fecioare mereu tinere fără a cunoaște bătrânețea. Cel mai adesea, basmele leagă nemurirea de caracterul lor virginal, căci acele zâne care iubesc sau chiar se căsătoresc cu muritori, devin muritoare și încep să îmbătrânească. Uneori sunt descrise și ca babe urâte, femei bătrâne dar acest aspect se datorează contaminărilor cu alte personaje mitologice și nu este definitoriu pentru caracterul lor.

Se deplasează în văzduh, zburând uneori într-un car tras de cai de foc sau păsări fantastice: uneori, carul lor este de piatră. Alt mijloc de locomoție este bușteanul lelelor, folosit uneori și de muritori pentru a ajunge în împărăția lor. Eroii basmelor mai pot folosi în același scop un ochean magic, păstrat într-o odaie interzisă a unui palat domnesc. Cel care privea prin el, ajungea instantaneu în împărăția Zânei²⁸.

Raporturile Zânelor cu oamenii sunt greu de precizat. Deși sunt incluse printre “dușmanii” omului, așa cum o subliniază și apelativele *Dușmancele*, *Dușmănitorele*, *Vrăjmașele*, *Nemiluitele* sunt adesea prezentate în ipostaza de ființe binefăcătoare omului. Ființe ambivalente, ele dau și iau fertilitatea, fecunditatea, bogăția, trimit dar și vindecă bolile, cauzează calamități naturale dar le și previn. Oamenii care le încălcă teritoriile sunt ologiți dar uneori binecuvântați de ele cu daruri; tinerii iubiți de ele își pierd viața sau dimpotrivă, în aventurile eroice sunt îndrumați și sprijiniți de ele. Ambivalența lor este perfect exprimată de dihotomiile care apar la nivelul epitetelor lor: *Bune - Rele*, *Miluite - Nemiluite*, *Milostive - Nemilostive*, *Frumoase - Urâte*.

Lelele locuiesc în afara spațiului uman, departe de așezări și zonele economice aferente lor. În descântecele care vizează exorcizarea lor, lelele sunt trimise în acele locuri care le sunt proprii. Acestea,

²¹ A. Fochi, *op.cit.*, 59-60.

²² Irodiada este soția dar și fiica lui Irod, folclorul neconservând numele Salomeei.

²³ *Ibidem*.

²⁴ A. Fochi, *op.cit.*, p. 139.

²⁵ *Ibidem*; S.Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, București, III, 1901, p. 327-331.

²⁶ A. Fochi, *op.cit.*, p. 362.

²⁷ *Ibidem*, p. 111, 138-139, 197, 259, 370.

²⁸ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 256-257, 546, 114-115.

împreună cu localizările pe care basmele, poveștile ori colindele le atribuie Zânelor, permit reconstituirea unei geografii specifice acestor fapte mitice extramundane: “unde nimeni nu nimerește”, “unde om nu calcă”, “unde voinici nu chiuiesc”, “unde fete mari cosite nu împletesc”, “unde secure nu pocnește”, “pe unde n-or fi pietre zidite”, “unde nu-i glas de cocoș”, “în zăcătura vacilor”, “în pășunea oilor”. “unde câini nu latră”, “unde focul nu arde”, “în scapătul soarelui”, “unde Dumnezeu nu se pomenește”, “unde popă nu toacă, unde fată nu joacă”, “unde nu trage clopotul”, “unde biserică nu se face”, “în talpa iadului”, “în pustieșaguri”, “peste noăzeci și nouă de hotare”, “în coadele mărilor”, “în rădăcinile prapurilor”, “în pădurea părăsită”, “în copaci lungi”, “în butuci borțoși”, în lemne putregăioase”, “în coarnele cerbilor”, “în urechile ciutelor”, “în copitele șerpilor”, “în locuri pustiite”, “în munți înalți”, “în văi adânci”, “în văi nelocuite”, “în piatra mușchiată”, “la felele Zânelor”, “la împăratul” etc.²⁹

Toate aceste coordonate precizează încă o dată caracterul lor necreștin, Zânele fiind opuse ființelor de sorginte dumnezeiască. Viețuind într-un spațiu care refuză toate elementele uzuale ale spațiului creștin (preotul, slujba, biserica, clopotele, toaca) ele sunt localizate asemeni elementelor diavolești (în iad, gheenă). Apar uneori și în cadrul satului, în unele locuri speciale: case părăsite și răspântii de drumuri. Punctul de întâlnire a două sau mai multe drumuri este întotdeauna un loc periculos funcționând ca o poartă pentru ființele celeilalte lumi, inclusiv pentru Zâne. Tocmai de aceea aparițiile lor sunt semnalate aici iar oamenii săvârșesc practici magice legate de ele în aceste încrucișări de drumuri. Din aceleași motive, în mai toate răscrucile satelor românești se amplasau troițe. Un loc preferat pentru aparițiile lor sunt și podurile³⁰. Realizând trecerea peste o apă, spațiu mișcător a tot felul de duhuri și spirite, podurile sunt locuri propice și pentru încercările inițiatice, ele marcând totodată o *trecere* în alt statut, în alt nivel al inițierii.

Geografia lelelor se leagă de caracterul lor, permițând și o oarecare clasificare în funcție de competențele pe care și le asumă. Sunt divinități ale naturii sălbatice, stăpânind apele și peștii, munții și pădurile cu arborii și animalele care le populează, grotele, stâncile. Sunt totodată personificări ale forțelor atmosferice, ele având în puterea lor vânturile, ploile, furtunile. Nu le lipsește nici caracterul celest care le leagă de astre, de lumea aeriană, de principalele momente ale zilei și ale anotimpurilor³¹. Metamorfozările pe care le suferă, le includ tot printre elementele naturii. Se transformă adesea în plante ori în arbori, dar și în animale ori păsări (căprioara, cerboaița, ursoaica, rândunica, porumbița, păunița etc.). În plus, *Măiestrele* – categorie aeriană de Zâne – sunt identificate și cu păsările fantastice din basme care ajută tinerii eroi. Dintre animale, se remarcă preferința pentru metamorfozarea în cerboaițe. Metamorfozele sunt rezultatul unei vrăji ori blestem sau sunt voluntare, înscriindu-se printre calitățile lor miraculoase³².

Stăpânirea domeniului acvatic este subliniată de numeroase apelative ca *Zâna Apelor*, *Fetele de Lac*, *Fetele de Apă* etc., precum și de înrudirile cu *Știma Apei*, *Vâlva Apei*. Multe hidronime și legende locale se leagă de ele. Basmele care au ca eroine Zâne acvatice precizează metamorfozări ale acestora în pești ori “nașterea” lor în narațiunea fabuloasă, din pântecul unui pește spintecat de pescar. Ele săvârșesc minuni despicând apele sau mișcându-le după voia lor, populându-le cu pești dar și alte miracole în afara domeniului acvatic mai ales, pentru a ajuta tânărul erou să treacă de probele la care este supus³³.

Aspectul acvatic le conferă și calitățile lor vindecătoare / cauzarea bolilor, apa fiind în general o forță regeneratoare cât și distructivă.

²⁹ A. Gorovei, *Folclor și folcloristică*, Chișinău, 1990, p. 174-176; *idem*, *Literatura populară*, II, București, 1985, p. 114-156; A. Rațiu, *Românii de la est de Bug*, București, 1994, p. 70-168; E. Petrovici, în *A.F.F.* VI, 1942, p. 65-66; A.D. Culea, *Datini și muncă*, I, București, s.a., p. 72-74.

³⁰ *Legende de floare*, București, 1994, p. 287.

³¹ D. Bolintineanu, *Brises d'Orient*, Paris, 1866, p. 364-365.

³² A. Fochi, *op.cit.*, p. 197; P. Papahagi, *Vânătorul cel viteaz și Frumoasa Pământului*, București, 1977, p. 199-201, 376; L. Costin *Mărgăritarele Banatului*, Timișoara, 1925, p. 76-79; A.D. Culea, *op.cit.*, p. 72-74; I.I. Mirea, *Legende animalelor, păsărilor, insectelor, arborilor, florilor*, București, 1937, p. 25, 107-111; A.M. Marienescu, *Arghir și Ileana Cosânzeana*, București, 1994, p. 45-55, 142-147;

³³ I. Pop Reteganul, *Povești ardelenesti culese din gura poporului*, II, Brașov, 1913, p. 41-52.

Calitățile oraculare rezidă tot în acest aspect căci în general în mitologie, apa ca oglindă naturală, sursă a metamorfozării, a imaginilor răsturnate, constituie mediul prevestirilor. Interdicția privirii – în cazul Zânelor (ca și al Ursitoarelor) – se leagă mai ales de acest aspect, al capacității lor vizionare care pătrunde timpul printr-o forță dincolo de puterea de înțelegere a omului și de aceea interzisă lui. În această discuție trebuie integrate Zânele de tipul *Zâna Zorilor*, stăpână a unei fântâni miraculoase (cu apă vindecătoare, cu apă vie, cu apă prevestitoare) pe care muritorii nu o puteau privi în ochi. Privirea ei îi orbea căci în ochii ei se putea citi adevărul vieții și morții. Din același motiv prevestitorii sunt, în general, orbi. În alte variante, privirea Zânei sau apa fântânii ucide, înnebunește sau transformă în stană de piatră³⁴.

Fecioare mereu tinere, stăpâne ale apelor pământului, lor li se atribuie și păzirea apei tinereții. Narațiunile multor basme se realizează în jurul Zânei care păzește fântâna apei vieții ale cărei ape dădeau tinerețea fără bătrânețe și viața fără de moarte celor care se scăldau în ea. Aceste narațiuni mitice se realizează tot pe ideea calităților vitale și regeneratoare ale apei: apa care dă nemurirea, apa care conferă tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte³⁵.

Fântânile sunt integrate între domeniile lor de competență. În basme, Zânele apar frecvent lângă o fântână, locuiesc uneori în ele, iar în mai toate practicile rituale legate de ele, un element esențial este apa “neîncepută”, luată în zori din fântână. Importanța fântânilor este relevată și de practica “mesei sfințirii fântânilor”. Cei care refăceau o fântână, obișnuiau să o sfințească, dând la sfârșit un praznic – desfășurat de regulă chiar lângă fântână³⁶.

Stăpânirea văzduhului le permite provocarea vânturilor, vârtejurilor de vânt, ploilor, grindinii, chiar a furtunilor. Expresia “luat de lele” se folosește și cu sensul de a merge cu repeziciune mare, a porni “val - vârtej”. Lelele se deplasează în aer, încing dansuri aeriene, trimit prin aer diverse boli printre care și nebunia - acțiune exprimată prin expresiile “vânturit de lele”, “a vânturi”. Caracterul lor aerian a făcut ca în numeroase basme ele să apară ca personificări ale vânturilor. Toate aceste atribuții apar ca specifice lelelor în general dar au generat totodată o specializare a lelelor, la nivelul categoriei *Vântoaselor* (*Vânturițe*, *Vânturoase*, *Vârtițe*, *Jihoroase*, *Nagode*). Despre ele se spune adesea că sunt stârnite de Diavol, ca și vânturile și bolile pe care le propagă³⁷.

Sunt personaje celeste care depind de mersul stelelor pe cer, de puterea magică a lunii și de forța pe care o răspândește lumina soarelui. Imaginile lor se concretizează în lumina lunii ori în strălucirea halucinantă a soarelui în miezul zilei. Ele personifică și dimineața, aurora, lumina trandafirie a răsăritului. *Zânele Zori*, nume care indică mai frecvent Zânele morții, apar și ca fecioare care aduc dimineața. Pentru a câștiga timp prelungind noaptea, eroii basmelor le leagă de copaci iar dimineața nu vine până când ele nu sunt eliberate³⁸.

Unul din spațiile cele mai frecventate de lele este pădurea, aici având loc cele mai numeroase întâlniri ale oamenilor cu ele. Situată în afara spațiului uman, departe de sunetul clopotelor și toacei, pădurea constituie locul predilect al întâlnirii personajelor supranaturale de toate tipurile. Descrierile basmelor ori ale oamenilor care-au dat ochii cu ele le plasează aproape întotdeauna lângă trunchiul unui copac, în preajma unui izvor, lângă stânci, la intrarea unei peșteri ori în luminișurile pădurii. Stăpâne ale naturii sălbatice, Zânele sunt implicit stăpânele pădurii, așa cum o ilustrează nume ca *Zânele Pădurii*, *Zâna Verde*, *Fetele Pădurii*, *Fetele Codrului*, *Fata Sălbatică*. Cei care le încalcă teritoriul trebuie să păstreze liniștea căci cântatul ori chiuitul în pădure atrăgea mânia Zânelor. Puterea lor rezidă în viața codrului, distrugerea acestuia pereclitându-le existența. Pentru a le constrânge să redea viața fiului său ucis de ele, Baba Novac dă foc pădurii iar pentru a scăpa, Zânele îl readuc pe Gruia la viață³⁹.

³⁴ L. Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice. Studiu comparativ*, București, 1895, p. 494; *Basmul cu Soarele și Luna*, București, 1988, p. 93.

³⁵ *Basmul cu Soarele...*, p. 93.

³⁶ M. Lupescu, *Din bucătăria țaranului român*, București, 2000, p. 169.

³⁷ A. Fochi, *op.cit.*, p. 362; V. Butură, *Cultura spirituală românească*, București, 1992, p. 173-182.

³⁸ L. Șăineanu, *op.cit.*, p. 333.

³⁹ A.M. Marienescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1971, p. 292-296.

Ele asigură viața faunei și vegetației spațiului forest. Apar în ipostaza de Stăpâne ale Animalelor: ocrotind animalele, vânându-le, alteori pedepsind muritorii ce se încumetă să vâneze. Numeroase basme relatează povestea fiului de împărat care surprins de Zâne la vânătoare este ucis de ele, ologit ori transformat în animal (de regulă în cerb, animal consacrat al Zânelor)⁴⁰.

Multe dintre Zânele Pădurii viețuiesc în interiorul arborilor. Tipul cel mai reprezentativ îl constituie *Fata din Dafin* (*Dafna*), numită de românii sud-dunăreni *Mușatila Dafna*. Aceasta trăiește în trunchiul copacului, putând însă să-l părăsească temporar. Prin peregrinările ei în pădure întâlnește un tânăr (fiu de împărat la vânătoare, prinț) de care se îndrăgostește. Iubind un muritor, își pierde statutul de Zână, de ființă nemuritoare iar arborele refuză să-și mai deschidă trunchiul pentru a o primi. În alte variante, Zâna trăiește între crengile dafinului. Alte Zâne de acest tip trăiesc într-un măr fermecat, într-un pom uriaș, în paltini sau nuci⁴¹.

Legăturile Zânelor cu arborii sunt generate nu doar de caracterul lor de divinități foreste ci și de natura lor demonică, de ființe care realizează trecerile dintre lumea umană și cea non-umană. Arborii permit și ei trecerile dintre lumi. Cu rădăcinile înfipite în lumea subpământeană, cu trunchiul pe pământ, în lumea umană, cu crengile în văzduh printre astre și duhuri aeriene, arborii sunt ei înșiși culcare de trecere între lumea oamenilor și cea a duhurilor, între lumea viilor și cea a morților (copacul care trece sufletul mortului în cealaltă lume)⁴². Tot de aceste particularități se leagă și un mic detaliu: "bușteanul lelelor" – trunchi de copac, vehicol folosit de acestea, poate fi folosit și de muritori pentru a trece în lumea de dincolo⁴³.

Un tip asemănător Dafnei, este acela al Zânei care trăiește ori se naște dintr-o floare (floare fermecată, crin uriaș, mac). Stăpânirea florilor a dat și nume ca *Zâna Florilor*, *Zânele Florilor* precum și unele genealogii florale. Zânele stăpânesc toate plantele și mai cu seamă pe cele medicinale cărora le dau sau le iau virtuțile salutare. În puterea lor se află și plantele miraculoase de tipul "iarba fiarelor", plante care indică prezența comorilor, plante care luminează în noaptea ori plante care permit deschiderea tuturor lacătelor și ferecăturilor. Unele plante poartă chiar nume de lele: sânziană, drăgaică, zânioară, zânișoară, iazmă, nălucă, zmeoaică ori derivate: ciurul zânelor, sita zânelor, coarda ielelor⁴⁴. Alte Zâne se nasc din diverse fructe (fruct fermecat, măr, măr de aur, rodie) ori legume (curcubătă). Uneori ele ajută femeile sterpe să aibă copii, dându-le un fruct miraculos. Aceste aspecte mitologice includ în domeniul lor de competență și stăpânirea creșterii și rodirii fructelor, ca de altfel a tuturor roadelor pământului.

Sunt divinități ale fertilității și fecundității, legate de mana câmpului și a animalelor. Joacă pe țărini asigurând rodnicia pământului. Cei care le întâlneau din întâmplare pe câmp, pentru a fi feriți de pedepsele lor, le adresau repede vorbe frumoase, expresii de laudă, le urau să le crească hora mare iar Zânele îmbunate le umpleau desagii sau coșurile cu grâne, făină ori legume. În basme, ele ajută eroii să îndeplinească încercările inițiatice la care sunt supuși, multe fiind activități cu caracter agricol: ararea ori secerarea unei suprafețe foarte mari, defrișarea și destelenirea pământului etc.⁴⁵ Și în acest caz putem vorbi de o oarecare specializare căci Zânele câmpenești, legate de vară, rodnicie, germinație, seceriș, poartă numele de *Drăgaice* ori *Sânziene*. Nu se poate afirma că există o categorie clară de Zâne numite astfel, cărora li se atribuie exclusiv domeniul agrar căci textele folclorice dezvăluie pentru mai toate Zânele competențe de acest tip. Atâta doar că Zânele verii, patroane ale activităților sus menționate sunt numite cel mai frecvent *Drăgaice* ori *Sânziene*⁴⁶.

⁴⁰ L. Șăineanu, *op.cit.*, p. 282, 595.

⁴¹ P. Papahagi, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905, p. 65-122; N. Densușianu, *Vechi cântece și tradiții populare românești*, București, 1975, p. 24-31; G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, București, 1885, p. 401-402; L. Șăineanu, *op.cit.*, p. 291-302.

⁴² A. Oișteanu, *Motive și semnificații mito-simbolice*, București, 1989, p. 130-151.

⁴³ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 114.

⁴⁴ V. Ioniță, în *Studii și comunicări de Etnografie Istorie*, III, 1979, p. 67; *Legende de floare...*, p. 196-200; Irina Nemeti, în *Studii de istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2000, p. 196-197.

⁴⁵ I. Pop Reteganul, *loc.cit.*

⁴⁶ A. Fochi, *op.cit.*, p. 116-118, 316-319.

Tot de lele depinde și bogăția turmelor, sporirea lor, mana vacilor și oilor ori fura laptelui acestora. ele fiind totodată și sursa bolilor animalelor. Oile și vitele nu trebuie să treacă peste vârfuri de munți, culmi, acestea fiind locuri aflate în stăpânirea lelelor. Sărbătorile care se țin pentru sănătatea animalelor corespund unor sărbători legate de lele: Stretenia, Sântoaderii, Sângeorzul⁴⁷.

Sunt implicit legate de fecunditatea femeilor⁴⁸, de nașterile și creșterea copiilor (date fiind și legăturile lor cu Ursitoarele). Apar în diverse creații folclorice amenințând viața noului născut (uneori și a mamei), luând laptele mamei, trimitând bolile copilăriei, furând pruncii. Pe de altă parte, copii orfani ori părăsiți sunt de multe ori salvați și crescuți de Zâne care chiar îi alăptează în caz de nevoie. Sunt prezente în basme în episoadele inițiatice legate de aventurilor tinerilor eroi (Făt Frumos, Fiul de Împărat...)⁴⁹. Prezente la naștere, ele apar și în momentul de trecere al căsătoriei, dar mai ales în practicile menite să atragă dragostea, în cele ce vizau aflarea ursitului și urgentarea căsătoriei⁵⁰. Zânele implicate în fenomenul Morții sunt poate cele mai specializate personaje din cadrul acestei mari familii. Confundate adesea cu Ursitoarele, ele poartă numele de *Zori* ori *Zâne Zori* și sunt invocate de femeile bocitoare în a treia dimineață după deces când se crede că sufletul pleacă în marea călătorie peste vămile ce despart lumea viilor de lumea morților⁵¹. Numele *Zori* este dat și pentru a denumi Zânele care personifică zorile dimineții, invocate de regulă în practici de dragoste⁵².

Lelele cauzează o mulțime de boli dar au totodată și calități vindecătoare, ele deținând boala precum și remediul. Numeroase boli erau denumite în satul românesc prin expresii de tipul "luat de lele", "lovit de lele", "de lele", "apucat de lele", "ologit de lele", "luat din Șoimane", "bolnav de Dânsel", "durerea ca Dânsel și omor din Șoimane", "agudit de Albe", "loat de Albe". Pentru casa cu copii bolnavi se folosește expresia "e pusă în trecătoarea lelelor". Cei ce doreau răul cuiva foloseau blesteme de tipul "găsite-ar lelele", "luate-ar lelele", "să-l apuce Rusaliile"⁵³. Se credea că ele provoacă guturaiul, paralizia, nebunia, epilepsia, durerea de cap, reumatismul, orbirea, albeața ochilor, ologirea, muțenia, impotența, frigurile (motiv pentru care lelele mai sunt numite și Friguri), bubele, impotența, bolile copilăriei, ciuma, holera. Se spune că "trag vinele" oamenilor pentru a-și lega ce li s-a rupt la căruță. În general, aceste afecțiuni le capătă cei care încălcându-le teritoriul, au băut apa în care ele s-au scăldat, au călcat locul lor de dans ori de popas, le-au văzut ori le-au auzit, au dormit afară ori au săvârșit nelegiuri.

Practicile săvârșite de oameni pentru a obține vindecarea de toate aceste afecțiuni ori a le preveni sunt animate de un mecanism structurat pe ideea că un leac nu-și produce efectul decât dacă i se cunoaște originea, la fel și a bolii pe care trebuie să o anihileze⁵⁴. Revenirea, peste un an, în locul unde s-a contactat boala, poate aduce vindecarea, la fel scăldatul în apa unde s-au scăldat Zânele.

Se folosesc diverse preparate pe baza unor plante care au și menirea de a îndepărta lelele ori alte duhuri: pelin, peliniță, leuștean, usturoi, ferigă, rămurile de trandafir, măceș, tei, salcie, busuioc, sânziene, ciurul zânelor, cicoare, șerpanță, iarba vânturilor⁵⁵. Multe dintre acestea se culeg într-un mod ritual determinat de tabu-uri și precauții, după un scenariu similar celui al culegerii mătărgunei. De obicei, plantele de leac se culeg de babe nemăritate, fete fecioare sau copii, păstrarea virtuților plantei fiind condiționată de puritatea virginală a culegătorului⁵⁶.

⁴⁷ M. Coman, *Bestiarul mitologic românesc*, București, 1996, p. 27-30.

⁴⁸ M. Eliade, *Meșterul Manole*, Iași, 1992, p. 83.

⁴⁹ A. Fochi, *op.cit.*, p. 139-144; D. Cantemir, *loc.cit.*; D. Pop, *loc.cit.*

⁵⁰ S.Fl. Marian, în *Analele Academiei Române*, II, XV, 1893, p. 102-109.

⁵¹ C. Brăiloiu et alii, *Folclor din Dobrogea*, București, 1973, p. 186-190; M. Olinescu, *Mitologie românească*, București, 1944, p. 461; N. Both, în *AMET*, 1962-1964, p. 464-486.

⁵² T. Pamfile, *Dragostea în datina tineretului român*, București, 1998, p. 43.

⁵³ I. Mușlea, O. Bîrlea, *op.cit.*, p. 207-218.

⁵⁴ M. Eliade, *Aspecte ale mitului*, București, 1978, p. 16.

⁵⁵ I.A. Candrea, *Folclorul medical român comparat*, Iași, 1999, p. 262-264; V. Butură, *Enciclopedie de etnobotanică românească*, II, 1988, Paris, p. 53-55, 75-77, 34-37; Elena D.O. Sevastos, *Literatura populară*, II, București, 1990, p. 159.

⁵⁶ L. Șăineanu, *Ielele...*, p. 19; A. Fochi, *op.cit.*, p. 112.

Pentru îndepărtarea lelelor se mai obișnuia punerea în parii gardurilor a unor tigve de cal. ca și în cazul strigoilor și altor spirite. În același scop se scrijeleau capete de cai pe stâlpii de pridvor ori pe tocurile ușilor⁵⁷. Când vedeau vârtejuri de vânt, pentru a nu fi loviți de Vântoase, oamenii își făceau cruce și scuipau spre ele ca în cazul oricărui lucru necurat. Se mai obișnuia să se lege repede brăcinarul cu trei noduri. Când treceau pe lângă cel cu brăul înnodat, Vântoasele rămâneau cu "dracul din ele" legat de bot ca un cal cu căpăstrul. Pe aceeași idee se bazează și basmele care relatează încătușarea lor într-un vas (ulcior, bute). Oamenii nu ieșeau noaptea afară, chiar dacă-i striga cineva căci adesea, lelele vin noaptea, strigă pe nume iar cel care iese din casă este pocit.

Extrem de eficiente pentru vindecare sunt și obiectele uitate de lele în locurile pe unde au poposit (inele, mărgel, toporașe)⁵⁸. Este interesant faptul că frecvent, aceste obiecte "pierdute de lele", "pietre dentru lele" sunt de fapt piese arheologice preistorice ori antice (silexuri, toporașe metalice ori de piatră, fusaiole, care miniaturale de metal). Când oamenii găseau pietre găurite sau ciocane de piatră ziceau că "le-au pierdut Măiestrele", carul de piatră fiind un mijloc de transport specific lor iar topoarele de piatră fiind incluse printre atributele lor⁵⁹. Fierul era considerat un metal profilactic în cazul lelelor și altor duhuri. Când se culcau pe câmp, la amiază, după lucru, oamenii obișnuiau să înfigă un obiect metalic în pământ - seceră, cuțit, pentru a fi feriți de pocitură.

Pentru a le îmbuna preventiv ori a obține vindecare, se făceau pomeni. Cele din zilele speciale consacrate morților le cinsteau și pe ele dar se practicau și pomeni fără fixare calendaristică. Pentru diverse boli se coceau mici turtițe care se dădeau pomână copiilor, aceștia neavând voie să mulțumească: se dădea de pomână pânză de un rând de haine sau se îmbrăca o fată săracă etc. Se utilizează pentru vindecarea afecțiunilor cauzate de lele, ființe dușmane creștinilor, invocate de vrăjitoare, citania la preot ori chiar la mănăstire. Se mai obișnuiește să se facă, în aceleași scopuri, clacă la preot de către bărbați iar femeile țin o seamă de zile (Rusaliile, Stratul Rusaliilor, cele nouă Joi de după Paști, Marina, Sfântul Foca etc.) fără să lucreze, evitându-se în special activitățile care se leagă de tors, țesut, cusut⁶⁰.

Recunoscuți ca purtători ai vindecării pentru bolile "din lele" sunt Călușarii. Bolnavii intră în ceata lor și zac fără să scoată un cuvânt cât timp durează dansul, în final fiind vindecați. Unele versuri rostite de călușari sunt semnificative în acest sens: "Din căluș să sară-n sus/ Din Rusale să se scoale"⁶¹.

Mijlocul cel mai eficient pentru exorcizarea lelelor este utilizarea descântecelor. Cu nenumărate variante înregistrate în toate zonele locuite de români, acestea se prezintă surprinzător de unitare din punctul de vedere al conținutului textelor lor. Surprinzător este și faptul că din marea masă a descântecelor culesc, majoritatea se referă la afecțiuni cauzate de lele. Pe lângă textele simple – exorcizare sub formă de rugămintă sau amenințare, există și descântece care au texte mai complexe, bazate pe un scenariu mitic. De regulă, alături de lele și contrabalansând acțiunile malefice ale acestora, apare Maica Domnului și, uneori, Sfintele⁶².

Gestica rituală care însoțește descântecul este în general aceeași ca și în cazul farmecelor ori a desfacerilor, la fel și instrumentarul magic. Se iau o serie de precauții: nimeni nu trebuie să audă descântecul, să vadă ce se petrece, altfel, practica este inefficientă. În același scop, descântecul trebuie întotdeauna plătit. Scenariile rituale care însoțesc descântecul realizează imagini care copiază fidel iconografia lelelor: descântătoarea merge în zori, cu fetele care o însoțesc, desculțe, despletite, îmbrăcate în alb, la o apă curgătoare⁶³. Localizarea în timp și spațiu, descrierea descântătoarelor, corespund

⁵⁷ I.A. Candrea, *op. cit.*, p. 250-251.

⁵⁸ A. Fochi, *op. cit.*, p. 144.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 198.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 144.

⁶¹ O. Bîrlea, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, 1982, p. 49.

⁶² S.Fl. Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri. Descântece populare române*, București, 1996, p. 62, 102; P. Pârvolescu, *Hora din Cartal*, în *Din viața poporului român. Culegeri și studii*, I, București, 1908, p. 65-67.

⁶³ C. Rădulescu-Codin, *Literatura populară*, I, București, 1986, p. 514-517, 535; T. Pamfile, *Boli și leacuri la oameni, vite și păsări după datinile poporului român adunate din comuna Țepu (Tecuciu)*, în *Din viața poporului român. Culegeri și studii*, XIII, București, 1911, p. 26-46; V. Butură, *Enciclopedie...*, p. 78.

descrierilor mitice ce se referă la aparițiile lelelor. În general descântă femeile, uneori și copiii, foarte rar bărbații. Se descântă uneori de mai multe persoane - babă cu o fetiță, o babă cu opt fete (de Milostivnice). Descântătoarele cred că au puterea de a vindeca de la Maica Domnului sau de la Sfânta Vineri. Se mai crede că acest dat este dobândit de la lele. În urma unei boli grele, sufletul descântătoarei este purtat de lele prin văzduh și învățat tainele vindecării⁶⁴. Se subliniază astfel caracterul inițiativ al acestor personaje, experiențele legate de ele plasându-se la limita dintre viață și moarte, într-o ambianță extatică. Implicând practici și puteri care vin de dincolo de granițele lumii creștine, descântatul este tabuizat pentru anumite zile ale anului, sărbători ale calendarului ortodox. Astfel, nu se descântă de Florii, la Joi-Mari, de Sfântul Gheorghe, de Cîrcovul Sfintei Marina, de Sfântul Ilie, în Vinerea Mare, la Filipi⁶⁵.

Zânele sunt personaje magiciene, stăpâne ale diverselor obiecte magice. Basmele le înfățișează ca fermecătoare, imagine ce se potrivește și descrierilor farmecelor vrăjitoarelor: "iară Zâna în calea sa/ farmecele-și aduna/ rămurele mărunțele/ trei de sângerul roșiat/ trei de socul uscat/ trei de cornul înnodat..."⁶⁶. Patroane ale vrăjitoarelor, Zânele sunt invocate de acestea în practicile lor. La fel, fetele tinere, în farmece și descânțele de dragoste, în cele care au drept scop sporirea frumuseții, grăbirea măritişului, ori desfacerile de farmece rele, se adresează în general lelelor. Farmece de dragoste (de frumusețe, ca să fie fetele jucate) cât și desfacerile (de făcătură, depărtarea urii) se realizează pe aceeași schemă ca și descânțele⁶⁷. Gestică rituală ce însoțește textul este aceeași, remarcându-se încă o dată similaritatea imaginii fetei ce farmecă sau descântă cu cea a Zânelor.

Din caracterul lor magic derivă și calitățile oraculare. Ele prezic bolnavilor dacă se vor însănătoși sau nu, li se arată în vis povătuindu-i. Apar în vis prevestind ce se va întâmpla, mai ales când urmează o nenorocire. În legătură cu aceste calități trebuie plasate practicile oraculare săvârșite mai ales de Sânziene, vizând aflarea viitorului⁶⁸.

Printre calitățile lor se numără muzica și coregrafia. Lelele colindă prin văzduh cântând, însoțite uneori de lăutari. Cântă cu gura dar și cu diverse instrumente muzicale: nai, fluier, cîmpoi, vioară. Glasul lor deosebit de frumos poate provoca celor ce le aud nebunia sau o tristețe sfâșietoare care sfârșește cu moartea. Ele pot dărui virtuozitatea la fluier. Cei ce doresc să cânte "măiestru" la un anumit instrument, merg noaptea la o răscruce de drumuri și îl îngroapă cu mâinile la spate (în cazul fluierului, acesta are găurile astupate cu ceară și e umplut cu lapte de capră roșie). După nouă zile îl dezgroapă în același mod, după care pot cânta minunat la instrumentul respectiv chiar dacă înainte nu știuseră să cânte deloc⁶⁹.

Sunt descrise aproape întotdeauna dansând, dansul fiind atributul cel mai important al mitologiei lor. Dansează în văzduh, în copaci, în poieni, pe vârfuri de dealuri – care iau uneori numele lor – lângă ape sau la intrarea în peșteri. Când dansează pe pământ, locul horei lor rămâne însemnat cu o urmă în formă de potcoavă sau cerc – "cercolan" – de iarbă arsă. Mai târziu, acolo cresc ierburi otrăvitoare și buruieni rele folosite de vrăjitoare în fabricarea diverselor poțiuni. Dansează dezlănțuit, frenetic, iar muritorii care le surprind și sunt antrenați în horă își pierd apoi mințile, paralizează, orbesc, înnebunesc sau chiar mor. Pentru cei care dansează meșteșugit, ori cu patimă, se folosește expresia "joacă parcă e luat din Șoimane"⁷⁰.

Legate de acest aspect al personalității lor sunt și dansurile cetelor de Drăgaice ori Drăgăicute, grupuri de fete care copiază imaginea și manifestările Zânelor Drăgaice. Dansul pe care fetele îl execută, vizând asigurarea recoltei, poartă de asemenea numele de Drăgaică⁷¹. Dansul Călușarilor este de asemenea legat de ele, pe mai multe coordonate. Călușarii sunt patronați de lele, capătă darul de a dansa

⁶⁴ I.A. Candrea, *Folclorul medical...*, p. 332; I. Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, 1998, p. 114.

⁶⁵ I.A. Candrea, *op.cit.*, p. 334-335.

⁶⁶ A.M. Marienescu, *op.cit.*, p. 295-296.

⁶⁷ S.Fl. Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri. Descânțele poporane române*, București, 1996, p. 26-34, 47-51, 62-67.

⁶⁸ A. Fochi, *op.cit.*, p. 317-320.

⁶⁹ O. Bîrlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976, p. 183-185.

⁷⁰ A. Fochi, *op.cit.*, p. 329.

⁷¹ *Ibidem*, p. 117-118.

de la ele, exorcizează “de lele” prin intermediul dansului lor ritual, dansează și pentru rodnicia pământului aflată de asemenea în puterea lor. Frenesia dansului lor este reprodusă și de dansul numit “căderea Rusaliilor” executat de femeile din Timoc, mimându-se în final o cădere într-un somn hipnotic⁷².

Manifestările lor se plasează în diferite momente nocturne cât și diurne. Ca toate forțele demonice, Zânele preferă noaptea pentru horele și călătoriile lor, animate fiind de lumina lunară. Multe practici magice adresate lor, se desfășoară noaptea ori în zori, “înainte de răsăritul soarelui”, “înainte de cântatul cocoșilor”. Caracterul lor lunar este întărit și de legăturile lor cu Ursitoarele și cu Ileana Cosânzeana, personaje cu multiple afinități cu astrul nopții. În cazul lelelor este vorba mai degrabă de un caracter complex, celest care le leagă de astre în general căci mentalitatea populară le include și într-un imaginar mitic diurn. Zânele se manifestă, în special în sezonul cald, ziua la amiază, când “soarele este în înaltul cerului și aproape că nu mai are umbră”, apărând în ochii oamenilor ca desprinse din lumina solară, ca materializări ale razelor aurii.

Iconografia. Creațiile folclorice le înfățișează ca fecioare tinere, extrem de frumoase. Au părul lung, lăsat în valuri pe umeri, împodobit cu flori (uneori poartă cununi de flori pe creștet). Poartă veșminte albe (rar galbene), diafane, de mătase sau în, adesea transparente, împodobite cu podoabe de aur: mai rar, sunt descrise purtând platoșă, încinse cu brăuri roșii ori având printre accesorii clopotei. Adesea sunt prezentate nude sau seminude. Sunt aproape întotdeauna desculțe. Veșmintele lor au calități speciale: lipsite de ele, adesea Zânele își pierd puterile. Aceasta este modalitatea prin care, în basme, eroii reușesc să le captureze⁷³.

Sunt descrise și ca femei înaripate. Au ca atribute flori, ramuri de copaci, spice, torțe, fluier, naiuri. Uneori, printre atributele lor se numără și armele, în special sulitele și săgețile de care se servesc pentru a-i lovi pe muritori⁷⁴.

Asocierile pe care le operează mitologia românească în cazul Zânelor, rezultă din elementele caracteristice ale personalității lor, elemente care le apropie, le pun în relație cu alte personaje. *Ileana Cosânzeana* este beneficiara celor mai frecvente asocieri. În acest context, Zânele sunt secundantele ei, personaje secundare care o însoțesc în spațiile în care o plasează diversele narațiuni mitice⁷⁵. *Făt Frumos* este plasat în asociere cu Zânele date fiind legăturile acestora cu *Ileana Cosânzeana*, perechea eroului în narațiunile fabuloase. *Sântoaderii* sunt demoni hipomorfi a căror mitologie este strâns legată de cea a Zânelor fiind concepuți ca o imagine mitică masculină replică la grupul Zânelor⁷⁶. *Sfântul Ioan Botezătorul* este implicat în domeniul mitic al Zânelor, asociat fiind cu Zânele verii și cu personajele care formează “ceata lui Irod” (*Irod, Irodiada și Irodiese*)⁷⁷.

Numeroase personaje mitice au fost identificate adesea ori confundate cu lelele: *Ursitoarele*, *Iazmele* sau *Iezmele*, *Vâlvele*, *Muma Pădurii*, *Fata Pădurii* sau *Fata Sălbatică*, *Știma Apei*, *Femeile Pești* sau *Faruoni*, *Sfintele*, *Joimărița*, *Marțolea*, *Striga*, *Dochia*. Situația se datorează unor competențe și trăsături comune care au permis aceste suprapuneri.

Obiceiuri calendaristice legate de Zâne

În mitologia românească se pot observa două tipuri de circumstanțe în care apar Zâne și personaje similare: ciclul vieții – care privește individul (gestica rituală fiind săvârșită în familie, în grupul înrudit) și ciclul naturii, al anotimpurilor – care privește colectivitatea (obiceiurile implică întreaga comunitate). În fiecare din aceste cicluri se disting circumstanțe “de trecere” care sunt momente privilegiate pentru manifestările acestor ființe: nașterea, căsătoria, moartea, trecerea între două anotimpuri. În funcție de aceste circumstanțe se operează o distincție în cadrul Zânelor. Astfel, ciclul vieții căruia îi aparțin riturile

⁷² V. Kernbach, *Universul mitic...*, p. 219-220.

⁷³ *Basme*, București, 1989, p. 108-112.

⁷⁴ G. Săulescu, în *Analele Academiei Române*, II, VII, II, București, 1883, p. 330-333.

⁷⁵ V. Kernbach, *Dicționar...*, p. 260.

⁷⁶ A. Fochi, *op.cit.*, 308-316.

⁷⁷ Elena Niculiță Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, II, Iași, 1998, p. 147.

nașterii, căsătoriei și cele funerare este dublat de mitologia *Ursitoarelor* (Zâne ale destinului). Ciclul anotimpurilor, cu diversele rituri calendaristice, rămâne apanajul Zânelor⁷⁸.

Zânele sunt prezente pe parcursul întregului an, aparițiile lor fiind mai intense în unele perioade "speciale". Calendarul popular marchează prin diferite sărbători momentele apariției diverselor duhuri pe pământ, momente în care se crede că cele două lumi comunică. În mentalitatea tradițională granițele dintre lumea umană și cea non-umană sunt foarte labile. Este greu de spus dacă lumea morților și cea a ființelor demonice, supranaturale este aceeași. De cele mai multe ori separate, ele sunt descrise însă în aceiași termeni iar momentele în care porțile lumii pământene se deschid vin printre oameni atât ființele demonice cât și strigoii. Tocmai de aceea Zânele sunt frecvent legate de spiritele morților și de sărbătorile cu caracter funerar⁷⁹.

În timpul iernii, perioada cea mai frecventată de Zâne este cea a celor douăsprezece zile, de la Crăciun la Bobotează. Trecerea dintre ani marchează unul din momentele de trecere cele mai importante dintre cele două lumi. Pământul este vizitat de o serie de personaje venite din cealaltă lume în timp ce oamenii săvârșesc o serie de rituri pentru a le îndepărta ori a le îmbuna. Pentru a îndepărta lelele și a exorciza relele produse de ele, se desfășura în timpul colindatului, jocul Călușarilor, ca în săptămâna de Rusalii⁸⁰. Pentru că Zânele sunt personaje feminine ce personifică bolile, fiecare familie are grijă ca de Anul Nou, prima persoană străină care le intră în casă să nu fie o femeie, pentru a fi feriți de boli și ghinion⁸¹. Plasându-se într-un moment ce semnifică trecerea în timp, perioada este propice vrăjilor și practicilor vizând aflarea viitorului, practici patronate de asemenea de lele (ghicitul cu cositor turnat în apă, vergelul etc.)⁸².

La sfârșitul iernii se ține, la o săptămână după lăsatul secului de postul Paștelui sărbătoarea numită Sântoader care durează toată săptămâna, legată fiind de Sfântul Toader. Legăturile Sântoaderilor cu Zânele precum și practicile legate de animale și de păr, în special de părul femeilor, patronate în alte condiții de Zâne, le implică pe acestea, deși nu explicit, în acest moment ritual al calendarului popular⁸³.

Primăvara începe cu sărbătoarea consacrată Sfântului Gheorghe - 23 aprilie, moment în care toate forțele vitale ale naturii revin la viață, și sfârșește de Sfântul Ioan - 23-24 iunie când începe anotimpul rodirii⁸⁴. Sfântul Gheorghe este cel care patronează prima înverzire, holdele semănate, începutul sezonului plantelor cu virtuți tămăduitoare, redeschiderea izvoarelor și începerea pășunatului, sursă a laptelui – simbol al fluxului vital prin excelență. Tot acum încep să bată vânturile calde, primăvăratice iar pământul este luat în stăpânire de Zânele aeriene⁸⁵. Obiceiurile specifice sunt confecționarea păpușilor de frunze numite "Gheorghe verzi", ceremonialul Sângeorzului interpretat de ceata feciorilor, culesul ritual al plantelor magice, primul muls ritual, afumarea vitelor pentru îndepărtarea *Mâneacătoarelor*, cântăritul ritual⁸⁶.

În Săptămâna Patimilor, oamenii făceau focuri în grădini, lângă case și puneau lângă ofrande alimentare ce erau închinat Zânelor Bune care mâncau darurile și aduceau binele la casa respectivă⁸⁷.

Până la Rusalii, în anotimpul lelelor mai intervine sărbătoarea Ispasului, în joia din a șasea săptămână de după Paști (corespunde Înălțării). În miercură de dinainte de Ispas se spune că umblă mult

⁷⁸ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *Ethnologie Européenne. Des Fées, de Démons, des Saintes*, Bruxelles, 1995-1996 (cours), p. 4-9; F. Jesi, în *La festa. Antropologia, etnologia, folklore*, (F. Jesi), Torino, 1977, p. 6-20.

⁷⁹ Singura diferență clară este cea a localizării. Morții locuiesc sub pământ sau în lună în timp ce personajele supranaturale populează totul: lumea subpământeană, lumea terestră (zonele unde nu trăiesc oameni), văzduhul, astrele.

⁸⁰ O. Bîrlea, *Eseu...*, p. 41-52.

⁸¹ Gail Klingman, *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași, 1998, p. 51.

⁸² I. Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, București, 1997 p. 22, 33-34, 214-215; K. Kerényi, în *La festa...*, p. 33-47.

⁸³ A. Fochi, *op.cit.*, p. 308-310; Marianne Mesnil, Assia Popova, *Eseuri de mitologie balcanică*, București, 1997, p. 307-320.

⁸⁴ A. Fochi, *op.cit.*, p. 282-283.

⁸⁵ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 21; Marianne Mesnil, *Etnologul între șarpe și balaur*, București, 1997, p. 189-190.

⁸⁶ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 41; Mâneacătoare - este unul din numele dat lelelor.

⁸⁷ T. Pamfile, *op.cit.*, p. 79-80.

Rusaliile ologind pe cei care-i întâlnesc. De Ispas se fac pomeni, se curăță mormintele și se împodobesc, au loc o serie de practici similare celor de Sângiorz, acum însă vizându-se în special strigoii și secundar Zânele, se fac vrăji și descântece⁸⁸. Se încheie semănatul plantelor se urcă boii și jucanii la pășunile montane, se însemnează mieii prin crestarea urechilor⁸⁹.

Rusaliile sunt precedate de sărbătoarea numită Todorusale (care de asemenea funcționează și ca nume al acestor Zâne), în miercurea a patra după Paște. Acum se celebrează Legatul Călușului și are loc întâlnirea Sântoaderilor cu Rusaliile. În timpul nopții, se crede că cetele lor se întâlnesc, joacă împreună, ele le dăruiesc oamenilor-cai crengi din anumiți arbuști; uneori astfel de cupluri au și copii, “copii de Zâne”⁹⁰.

Rusaliile - sărbătoare cu dată mobilă, celebrată la cincizeci de zile după Paști (timp de trei, cinci sau opt zile), a dat și unul din numele Zânelor anotimpului cald⁹¹. Situată după Paște, sărbătoarea Rusaliilor are un pronunțat caracter funerar iar plasarea ei în cadrul anotimpului cald i-a conferit caracterul agro-pastoral. Legate atât de domeniul funerar cât și de cel pastoral și agrest, Zânele se bucură acum de toate condițiile propice manifestărilor lor. Cei care nesocotesc această sărbătoare și lucrează sunt “luați din Rusale” sau “șoimăniți”⁹².

Cel mai semnificativ obicei legat de Rusalii este Călușul, dans magico-ritual cu caracter cabalin efectuat de ceata Călușarilor în săptămâna Rusaliilor. Raporturile Călușari - lele sunt destul de contradictorii. Dansatorii sunt patronați de lele ori de Ileana Cosânzeana de la care primesc darul de a dansa “măiestru”. În Banat se crede că dansul călușarilor este cel mai plăcut Miluitorilor. În unele zone, călușarii afirmă că se închină la trei Zâne lăsate de Dumnezeu spre a poci lumea iar în zona Alba, o proclamă ca patroană a lor pe Irodiasa. Totodată se tem de ele, putând fi loviți de mânia lor, la fel ca toți ceilalți oameni. Ei contracarează bolile și afecțiunile cauzate de lele prin dansul lor magic. În această opoziție cal - Zâne se situează și obiceiul de a încrusta pe stâlpii cerdacurilor ori pe ușă capete de cal, precum și cel de a pune tigve de cal în parii gardurilor⁹³. Totodată, în basme, Zânele sunt adesea proprietarele unor cai miraculoși, înzestrați cu puteri deosebite⁹⁴. Se produce, la nivelul gândirii mitice, un fel de identificare Zâne - Călușari. La meglenoromâni, dansatorii purtau numele “rusalii” sau “rusalci”. Pe aceeași idee, ardelenii le mai numesc pe lele - Călușite. Dansul aerian al lelelor par să fie reprodus de dansul măiestru al călușarilor, dans realizat prin efectuarea a numeroase salturi complicate.

În săptămâna Rusaliilor, ceata umblă cu lăutari și joacă prin sat, fiind poftiți chiar în ogrăzile oamenilor. Mișcările dansurilor imită mersul cailor, galopul, tropăitul, figuri acrobatice de încălecare, călușarii nechezând asemeni animalului consacrat. Toate acestea îi apropie de figura mitică a Sântoaderilor, tineri cu copite de cal legați și ei de mitologia Rusaliilor⁹⁵. Călușarii dansează peste bolnavi, dansul lor exorcizând bolile “de lele”, “de Rusale”. Călușarii afumă cu usturoi copiii bolnavi, iau în brațe copiii mici, îi aruncă în sus, astfel micuții fiind protejați de boli, mai ales de friguri. În gospodăria unde joacă, sporesc șansele recoltei bune, bogate, precum și bogăția turmelor de vite sau oi⁹⁶. Uneori, după dans, sunt poftiți la masă și cinstiți cu mâncare și băutură. Întotdeauna, prima îmbucătură pe care o iau, o aruncă sub masă, fiind “jertfa Irodesii” - patroana lor⁹⁷.

⁸⁸ Legătura lor cu strigoii este însă pregnantă așa cum o subliniază și numele de Strigoaice care li se acordă mai ales în momentul furii laptelui.

⁸⁹ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 89, 99; A. Fochi, *op.cit.*, p. 152.

⁹⁰ S.Fl. Marian, *Sărbătorile...*, p. 165-167, 327-331.

⁹¹ Numele Rusalii (Rusitori, Rusale, Todorusale) este preferat pentru zânele din perioada Rusaliilor dar ele sunt denumite și folosindu-se celelalte nume ale Zânelor mai ales lele, Dânse, Zâne rele, Miluite, Milostive, Iezme, Frumoase, Puternice, Cele Nepomenite, Oarbele-Șchioapele, Sfinte, Șoimane, Crăițe, Irodesse.

⁹² A. Fochi, *op.cit.*, p. 260.

⁹³ O. Bîrlea, *Eseu...*, p. 46.

⁹⁴ *Basme...*, p. 127-134; E. Petruțiu, în *AMET*, VIII, 1976, p. 263-274; T. Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească*, Cluj-Napoca, 1977, p. 83; M. Eliade, *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale*, București, 1997, p. 104.

⁹⁵ A. Fochi, *op.cit.*, p. 39-40.

⁹⁶ A. Fochi, *op.cit.*, p. 40.

⁹⁷ H. B. Opreșan, *Călușarii*, București, 1969, p. 36.

Tot în săptămâna Rusaliilor are loc, la românii din Valea Timocului (cu siguranță obiceiul a existat și în alte zone etnografice românești) un dans ritual executat de data asta de către femei, numit "căderea Rusaliilor". Femeile dansează frenetic, mișcările lor imitând parcă dansurile aeriene ale Zânelor, căzând în final într-un somn hipnotic, asemenea celor vrăjiți de Zâne. Dansul în sine este perceput ca o boală sezonieră, specifică acestei perioade a vântului și nebuniei. Trezirea lor se realiza printr-o terapie muzical-coregrafică sub forma dansului "călușului", variantă sud-dunăreană a călușului. Acesta era executat de bărbați, câteodată și de femei, persoane specializate în această practică⁹⁸. Trebuie să ne întrebăm dacă această cădere a Rusaliilor și toate riturile grupate în jurul călușarilor nu constituie elemente ale aceleiași scheme mitice. Putem plasa într-o primă etapă Rusaliile: dansul lor frenetic stârnește vânturile care provoacă nebunia, paralizia, diverse boli; o a doua etapă este căderea Rusaliilor, "luarea din lele" = îmbolnăvirea celor atinși de ele; etapa finală se concretizează în dansul tămăduitor al unor personaje cabaline, probabil Sântoaderii. Primele două etape ale scenariului sunt interpretate de femei ele întru chipând atât Zânele cât și pe cei loviți de ele, ultima etapă fiind realizată prin jocul complex al cetei călușarilor.

În contextul dansului ritual se plasează și obiceiul jocurilor pe morminte (Jocul Felegii). Membrele cetei feminine dansează pe mormintele suratelor cu nume de flori, continuând dansul în jurul bisericii și apoi afară din sat, în una din zilele morților din perioada Paștelui⁹⁹. Dansul, prin valențele sale magice, permite trecerea simbolică a sufletelor morților, de-o parte și de alta a hotarelor dintre lumi.

Un alt obicei de Rusalii vizează prosperitatea turmelor de vite: "boul înstruțat" - un bou împodobit cu flori este purtat în zori, în afara satului de o ceată de feciori mascați în costume vegetale. În timpul procesiunii țărani stropeau boul cu apă ca să li se înmulțească vitele (ceremonia apare în unele regiuni ale țării în timpul sărbătorii de Sânziene). Integrarea boului în această sărbătoare patronată de Zâne, se bazează și pe alte afinități ale animalului cu făpturile divine. În colinde, animalul apare purtând între coarnele sale o Zână, o "preafrumoasă fată" pe care o poartă prin cer sau o trece peste ape¹⁰⁰.

Seria ceremoniilor legate de Zânele Rusalii sfârșește la o săptămână după sărbătoarea Rusaliilor când se țin Rusitorile - sărbătoare și totodată unul din numele Zânelor, care patronează și acest moment. Fiind o sărbătoare funerară, se subliniază încă o dată legăturile Zânelor cu lumea morților. Se pomeneau moșii și strămoșii, se făceau pomeni abundente (Moșii de Rusitori) și libații cu apă ("slobozirea apei la Rusitori", obicei străvechi transpus în creștinism în Izvorul Tămăduirii)¹⁰¹.

Anotimpul lelelor culminează cu sărbătoarea nașterii Sfântului Ioan Botezătorul - 23 iunie, sărbătoare numită în calendarul popular și Drăgaică ori Sânziene¹⁰². Numele sărbătorii a dat și în acest caz unul din numele Zânelor. Sunt numite *Drăgaice* ori *Sânziene* acele Zâne care își fac simțită prezența în momentul de trecere al solstițiului de vară, în ziua cea mai lungă și cu cel mai mult soare a întregului an. Toate caracteristicile sezonului care începe la Sfântul Gheorghe sunt acum amplificate: căldura și lumina solară, vânturile puternice care valorizează mitologic văzduhul, rodnicia pământului și turmelor¹⁰³. Marcând mijlocul sezonului cald, întru chipând toate valorile verii, sărbătoarea are un pronunțat caracter agrar. La fel, *Sânzienele* și *Drăgaicele*, care deși întrunesc caracteristicile generale ale Zânelor, excelează însă în domeniul legat de fertilitate, fecunditate ca și Rusaliile, împreună cu care formează familia Zânelor anotimpului cald¹⁰⁴.

Coordonatele creștine ale sărbătorii sunt date de mitologia Sfântului Ioan Botezătorul. Legat de prosperitatea câmpurilor și aducător de ploaie pentru rodnicia acestora, el este și protectorul turmelor, aceste caracteristici apropiindu-l de Zânele agreste. Integrarea Zânelor Irodiese în legendele Sfântului

⁹⁸ M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 201.

⁹⁹ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 99.

¹⁰⁰ M. Coman, *op.cit.*, p. 31-33; Gh. Pavelescu, în *AMET*, IX, 1977, p. 281-288.

¹⁰¹ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 166.

¹⁰² În general, numele Sânziene este preferat în Transilvania pentru ca Drăgaică să se folosească în special în teritoriile extracarpătice.

¹⁰³ E. Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*, București, 1925, p. 83.

¹⁰⁴ D. Pop, *op.cit.*, p. 172.

Ioan le face prezente și pe acestea din urmă în momentul sărbătorii. Acest timp festiv se înscrie în finalul sezonului vântului turbat, aducător de friguri și nebulie, vânt pe care Irodiasele îl personifică.

În ajun de Sânziene fetele și feciorii necăsătoriți făceau ruguri și aprindeau făclii pe care le învăteau în sensul mersului soarelui rostind versuri legate de tema peștelui și căsătoriei: făceau roți de crengi și flori pe care le aprindeau și le rostogoleau în jos pe pante. Fetele împleteau cununi de sânziene pe care le aruncau peste acoperiș iar dacă li se agăța cununa de horn însemna că se vor căsători în acel an¹⁰⁵. Divinități oraculare, Sânzienele stimulează practicile prin care oamenii încearcă să-și afle viitorul¹⁰⁶. Caracterul funerar al Zânelor fertilității precum și tema morții lui Ioan Botezătorul impun practici funerare. Se dau de pomană pentru sufletele morților fructe și legume. Acum sunt Moșii de Sânziene din ciclul Moșilor de vară¹⁰⁷. Fiind o zi consacrată Zânelor, pericolul bolilor specifice este omniprezent, motiv pentru care se înfăptuiesc și o serie de gesturi cu scopuri tămăduitoare: se poartă plante tămăduitoare la brâu, se afumă cu ierburi vindecătoare bolnavii de friguri, reumatism, răceală, se fac calde rituale în scop curativ, se culeg diverse plante de leac pentru oameni și animale, printre care și cele numite drăgaică și sânziene, sâmdziană¹⁰⁸.

Se practica - pentru îndepărtarea Zânelor și obiceiul numit "goana Rusaliilor". Ceata fetelor mergea sâmbătă noaptea, pe câmp unde fetele cântau, alergau, făceau o horă dezlănțuită. Se deplasau astfel din movilă în movilă, în jurul satului, aruncând florile culese. Reîntoarse în sat se ospătau la casa uneia dintre ele¹⁰⁹.

Caracterul Zânelor verii de stăpâne ale vieții vegetale reiese pregnant din ceremonialul numit Drăgaică, executat de fetele nemăritate sub forma unei suite de dansuri atât pe ogoare cât și în sat. Numite Drăgaice sau Drăgaicuțe, ele corespundeau denominativ și iconografic Zânelor Drăgaice. Așa cum Zânele au o Stăpână a Zânelor, fetele Drăgaice sunt conduse deo "regină a holdelor"¹¹⁰. Adesea, Drăgaica are un mire numit Drăgan care poartă o sabie de lemn, interpretat uneori de o fată îmbrăcată băiețește. În unele sate toată ceata Drăgaicelor se costumează cu haine de băieți, purtând săbii, desfășurând dansul sub forma unui duel¹¹¹. Tema travestiului și a luptei cu săbii sau băte apare și în scenariul călușarilor, întărind ideea că ceremonialurile Drăgaicelor constituie replica feminină la ceremonialurile călușarilor. Luptele cu săbii au determinat identificarea Drăgaicei cu Irodiada care a dansat în fața lui Irod cu sabia în mână pentru a obține capul lui Ioan Botezătorul¹¹².

Sărbătoarea încheie un ciclu al manifestărilor Zânelor și a tot ceea ce se leagă de ele. Început primăvara, marcat prin sărbătoarea Sfântului Gheorghe. Apariții ale Zânelor continuă să fie precizate în sărbători ale calendarului popular având însă o intensitate și o importanță mult mai redusă: Ciurica (patroană a femeilor)¹¹³, Sfânta Marina - 17 iulie (identificată cu una dintre Zâne)¹¹⁴, sărbătorile dedicate Maicii Domnului - Sântămăria Mare (15 august) și Sântămăria Mică (8 septembrie). La Sântămăria Mare, vara - anotimpul preferat al lelelor - ia sfârșit. Sântămăria Mică aparține deja altui anotimp, acum începând să se facă semănăturile de toamnă și legatul magic al viilor. Turmele coboară de la munte, bărbații schimbă pălăria cu căciula, cerbul sau ursul spurcă apele curgătoare, apa nemaifiind bună de scăldat. Fiind un anotimp ce precede nașterea unui an nou, toamna cunoaște numeroase sărbători cu caracter funerar, care readuc Zânele printre oameni¹¹⁵. Ele vor reapărea la trecerea dintre ani, pregătindu-se pentru revenirea în forță într-un nou anotimp cald.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ V. Kernbach, *Dicționar...*, p. 560.

¹⁰⁷ D. Pop, în *AAF*, VIII-IX, 1987-1990, p. 67.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 68; E. Petrovici, *op.cit.*, p. 61; A. Fochi, *op.cit.*, p. 317-320.

¹⁰⁹ I. Ginoiu, *op.cit.*, p. 80-81.

¹¹⁰ D. Cantemir, *op.cit.*, p. 431; D. Pop, *Obiceiuri...*, p. 175.

¹¹¹ O. Bîrlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 406-408.

¹¹² V. Kernbach, *op.cit.*, p. 159; D. Mioc, în *REF*, XVIII, 4, 1973, p. 300-301.

¹¹³ A. Fochi, *op.cit.*, p. 84-85.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 190-192.

¹¹⁵ I. Ghinoiu, *op.cit.*, p. 131, 175-176.

Prezentarea lelelor pe parcursul sărbătorilor calendaristice permite observarea caracteristicilor personalității lor mitice, caracteristici care se manifestă în funcție de specificul fiecărei sărbători, generând chiar acte rituale specifice.

Zânele în mitologia popoarelor romanice

Zânele se numără printre personajele cele mai populare ale mitologiei romanice. Am arătat deja, în cazul românesc, că se poate opera o clasificare generală în funcție de circumstanțele în care apar Zâne, distingându-se astfel Zânele ciclului vieții și Zânele ciclului anotimpurilor¹¹⁶. Ceea ce distinge mitologia românească de restul mitologiilor romanice este existența unei distincții mult mai clare, mai accentuate între aceste două categorii de Zâne, distincție care a dat și o etimologie distinctă.

Spațiul mitologiei italiene este bogat populat cu Zâne, ele personificând toate elementele naturii, forțele sale generatoare de viață care animează regnul vegetal cât și pe cele animal și uman. Sunt numite în general *Fata*, *Fate* - de la termenul latin *fatum*, ce desemnează destinul¹¹⁷, *Janare* (dialectul napoletan), *Jane*, *Gane*, *Gianas* (Sardinia) derivate din numele zeiței Diana, *Striga* (format din latinul *striga*) de unde și *Strega*, *Streghe*, care în mod curent desemnează vrăjitoarele. În același context se plasează și numele *Pagana*, *Donne di fuori* căci patronarea magiei și vrăjitorie a fost atribuită în Europa occidentală spiritelor necreștine, păgâne¹¹⁸. Unele dintre Zânele italiene beneficiază de legende și nume proprii, cel mai cunoscut exemplu fiind *Fata Morgana*¹¹⁹.

Fatele sunt divinități cu caracter colectiv fiind descrise frecvent în grup, de obicei în număr impar, numărul cel mai folosit fiind trei. Sunt fecioare fără de moarte, veșnic tinere, pierzând însă această calitate în urma încălcării vreunei porunci a unei forțe superioare ori în urma căsătoriei cu tinerii muritori¹²⁰. Mitologia le prezintă ca personaje ambivalente, personalitatea lor oscilând între bine și rău ceea ce condiționează și raporturile lor cu oamenii¹²¹.

Locuiesc în munți, păduri, ape, izvoare, lacuri, mări, în văzduh, în pământ lângă lumea morților, în spații plasate departe de așezările oamenilor. Sunt divinități acvatice, locuind în palate de cleștar ascunse de undele apelor, având uneori trupul pe jumătate pește, asemeni sirenelor. Unele locuiesc în fântâni cu apă vindecătoare, caracterul lor acvatic determinându-l și pe cel salutar. Sunt totodată personaje silvestre, stăpâne ale pădurilor și ale tuturor fiarelor acestora, metamorfozându-se frecvent în animale. Stăpâne ale vegetației forestale, ele viețuiesc uneori în flori sau copaci. Asemeni Zânei Dafna, mitologia italiană cunoaște o serie de Zâne care trăiesc în interiorul unui arbore, tipul cel mai cunoscut fiind Rosmarina. O mare popularitate o au și personajele similare, de tipul Zânei care trăiește într-un fruct¹²². Fate-lor nu le lipsește nici dimensiunea celestă căci în unele genealogii sunt numite fiice ale soarelui. Se spune despre ele că zboară prin văzduh dansând în lumina soarelui amiezii și a lunii, că stăpânesc vânturile și ploile, fiind un fel de divinități meteorologice¹²³.

Ele au un rol important în creșterea și rodirea pământului, stăpânesc și prosperitatea turmelor, dând sau luând laptele vacilor, metamorfozându-se uneori în vaci. Protejează femeile, dragostea, nașterile lor, copiii acestora. Mitologia le subliniază caracterul de patroane ale fertilității și fecundității fiind asociate bogăției în general. De acest aspect trebuie legate și credințele populare care le implică în mitologia tezaurelor căci existența comorilor, păzirea ca și descoperirea lor depind de bunăvoința Fate-lor¹²⁴.

¹¹⁶ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 4-10

¹¹⁷ *Enciclopedia italiana*, Milano, 1932, XIV, p. 893-898.

¹¹⁸ P.B. Fedele, *Minturno. Storia e Folklore*, Napoli, 1958, p. 172; P. Toschi, *Il folklore*, Roma, 1951, p. 172, (nota 267); R. Muchembled, *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, București, 1997, p. 182.

¹¹⁹ J. de Vries, *op.cit.*, p. 145-146; R.M. Ruggieri, în *Cultura neolatina*, XXXI, 1971/1, 2, 3, p. 115-124.

¹²⁰ *Enciclopedia italiana...*, p. 893.

¹²¹ *Ibidem*; I. Calvino, *Fiabe italiene*, Milano, 1993, p. 73-75; V. Lanternari, *Medicina, magia, religione. Dalla cultura popolare alla società tradizionali*, Roma, s.a., p. 19-26.

¹²² I. Calvino, *op.cit.*, p. 310-314, 716-720, 895-898.

¹²³ R.M. Ruggieri, *loc.cit.*

¹²⁴ G. Cocchiara, *Preistoria e folklore*, Palermo, 1978, p. 25; S. Salomone Marino, *Costumi e usanze dei contadini di Sicilia*, Palermo, 1924, p. 228.

Basmele le conferă statutul de divinități inițiatice, implicate în educarea eroilor și le plasează frecvent în narațiunile mitice ale vânătorii inițiatice¹²⁵.

Cunoașterea viitorului le subliniază caracterul oracular. Stăpâne ale vrăjitoarelor, ele sunt și iscusite magiciene, inventatoare ale farmecelor (*fattura*), amăgind oamenii prin fantasmе și vise. Folosesc cu succes plantele miraculoase și dețin tot felul de obiecte magice pe care le dau eroilor pentru a-i ajuta în încercările la care trebuie să facă față. Pentru a se proteja de acțiunile lor periculoase, oamenii foloseau descântece invocând în ajutor pe Fecioara Maria, Sfânta Lucia, Sfânta Rosalia, Sfântul Paul sau Sfintele ce personifică zilele săptămânii¹²⁶.

Sunt descrise ca fecioare tinere și frumoase, cântând și dansând, nude ori înveșmântate cu haine diafane, desculțe, cu părul lung lăsat pe umeri și împodobite cu flori. Dansul și muzica sunt integrate în arta seducției în care ele excelează, cu ajutorul lor fascinând, luând mințile celor care le văd¹²⁷.

Fatele apar asociate cu aceste personaje sfinte, mai cu seamă cu Madona, cu diverse sfinte, iar dintre sfinți cu San Giovanni. În basme sunt asociate cu eroul protagonist, fiind ajutoarele miraculoase ori iubite, chiar soții ale acestuia. Mai sunt asociate cu *Befana*, un fel de Joimărița italiană¹²⁸.

Momentul calendaristic în care Fate-le își fac cel mai mult simțită prezența este solstițiul de vară, marcat prin sărbătoarea San Giovanni. Asocierea Zânelor cu Sfântul Ioan este facilitată de transformarea Irodiadei în Zână, patroană a Stregheilor, de pierderea capului Sântului - asimilată ritual cu epilepsia și alte boli cauzate de Fate și mai ales de caracteristicile speciale ale solstițiului¹²⁹. Ceremoniile sărbătorii sunt apropiate de cele menționate în cazul românesc: tinerii fac focuri, roți de foc, aleargă pe câmpuri și culeg flori, mai ales sânziene, se săvârșesc practici vizând aflarea soartei, mai ales a căsătoriei precum și practici curative¹³⁰.

În folclorul francez, Zânele sunt la fel de bine reprezentate, apărând mai ales în basme și povești¹³¹. Sunt numite *Fée*, *Fadette*, *Farfadet*, *Fayette*, *Fada*, *Fadha*, *Fata*, *Faïe* toate aceste nume având la rădăcină cuvântul latin *fatum*; *Gene*, *Genes* - derivate din Diana (ca și numele Zânelor din Elveția francofonă - *Genesche*, *Djenatche*, *Genoche*, *Genoxe*, *Gineau*, *Genot*, *Jnäs*, *Djena*)¹³². Există însă și o serie de nume de factură celtică, semnalate mai ales în Bretagne: *Korrigan*, *Koridgwen*, *Korrigez*, *Mor-greg*¹³³. Etimologiile ilustrează principala diferență ce distinge cazul francez de cel italian și românesc - contribuția mult mai importantă a elementului celtic în realizarea structurii mitice a acestor personaje.

Les Fées sunt semnalate în general în grup, în numere impare - cel mai frecvent trei. Personaje colective, au și reprezentante care s-au individualizat beneficiind de o mitologie proprie: Melusine, Morgain, Herodiada, Martine ori Zâne cu nume date de anumite toponime¹³⁴.

Clasificate uneori în bune și rele, ele sunt binevoitoare oamenilor numărându-se însă și printre forțele dușmane acestora. Ambivalența lor se observă în toate raporturile cu oamenii. Ele dau fertilitate femeilor sterile, patronează nașterile și unirea conjugală dar tot ele fură copiii, îi îmbolnăvesc sau chiar îiucid: ajută tinerii în diverse încercări sau îi seduc luându-le totodată forța vitală.

¹²⁵ I. Calvino, *op.cit.*, 392-399.

¹²⁶ S. de Santis, *Saggio di folklore calabrese*, Cosenza, 1964, p. 56-61; A. Gorovei, *op.cit.*, p. 117, 166.

¹²⁷ *Enciclopedia italiana...*, p. 893.

¹²⁸ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 53.

¹²⁹ V. Bo, *La religione sommersa. Le antiche superstizioni che sopravvivono nel sacro e nel divino oggi*, Milano, 1986, p. 166-223.

¹³⁰ P. Toschi, *op.cit.*, p. 65, 81.

¹³¹ A. Van Gennep, *Le folklore. Croyances et coutumes opulaire française*, Paris, 1924, p. 18, 54.

¹³² Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 10-11, 51.

¹³³ P.Y. Sebillot, *Le folklore de la Bretagne*, II, Paris, 1968, p. 5.

¹³⁴ A. Fochi, *Femeia lui Putiphar*, București, 1982, p. 111-116; J. le Goff, *Imaginarul medieval*, București, 1991, p. 77, 89-91; idem, *Pentru un alt Ev Mediu*, II, București, 1986, p. 125-129, 143; Cl. Lecouteux, în *Annales*, 33, 2, mars-avril 1978, p. 294-306; M. Meslin, în *Il meraviglioso. Misteri e simboli dell'immaginario occidentale*, Milano, 1988, p. 115. R. A. Loomis, în *Speculum. Journal of Medieval Studies*, XX, 1, 1945, p. 183-203; Patricia Monaghan, *Le donne nei miti e nelle leggende. Dizionario delle dee o delle eroine*, Como, 1987, p. 299-300; *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, I, 1949, p. 746.

Fées sunt divinități ale naturii locuind în spațiile nefrecventate de oameni. Ele trăiesc în păduri, ape, peșteri, ruine, menhiri, având adesea castele somptuoase. Pe lângă elementele naturale li se atribuie toate construcțiile de mari dimensiuni, inclusiv antichitățile¹³⁵. Momentele specifice apariției lor sunt noaptea, în lumina lunii, la miezul zilei când soarele strălucește cel mai tare precum și în aburii dimineții¹³⁶.

Caracterul acvatic al acestor Zâne este foarte bine conturat, legându-se de importanța cultului apelor în Galia preromană și romană. Râurile, lacurile, marea și malurile lor sunt populate de Zâne¹³⁷. Stăpânesc de asemenea văzduhul prin care se deplasează ori dansează, stârnesc vânturile, ploile, furtunile fiind un fel de divinități meteorologice. Sunt prezentate de basme ca personaje silvestre, stăpâne ale pădurii. Ele protejează întreaga viață a pădurii, a fiarelor cât și a plantelor și copacilor. Tot ele săvârșesc defrișări miraculoase în favoarea oamenilor, permițând astfel extinderea spațiului uman prin retragerea pădurii¹³⁸. Stăpânesc nu doar arborii ci și plantele, fructele, locuind uneori în acestea.

Fées patronează întreaga viață vegetală și animală a pământului, controlând forțele generative ale acestuia¹³⁹. Vindecă sterilitatea femeilor protejând sporirea familiei, viața pruncilor. Sunt în fapt, divinități ale manei, ele controlând tot ceea ce înseamnă germinație, rodire. Din aceeași perspectivă ele sunt spirite protectoare al comorilor, dețin în castele lor tezaure, dau bogăție oamenilor.

Implicate în toate momentele esențiale ale vieții omului - naștere, căsătorie, moarte, Zânele au un pronunțat caracter inițiativ. Sunt preferate ca doici ale eroilor, participând la educarea lor, dându-le arme miraculoase. Învăță tinerele fete să toarcă și să țasă, meșteșuguri care le dovedesc maturitatea necesară mărișului, intrarea în categoria femeilor¹⁴⁰.

Stăpânirea apelor le conferă și virtuțile tămăduitoare și oraculare pentru care oamenii le acordau adorația lor. Apele patronate de ele, la fel plantele medicinale, vindecă un mare număr de boli pe care tot ele le cauzează. O eficiență sporită o aveau descântecele și obiectele pierdute de Zâne în locurile lor de popas. Este interesat că obiectele preistorice pe care țăranii le găseau pe câmp, erau interpretate ca obiecte din recuzita Zânelor, ori "pietre de fulger"¹⁴¹.

Patroane ale vrăjitoarelor, Zânele sunt magiciene prin excelență. Totodată, ele sunt caracterizate printr-o mare forță de seducție care funcționează asemeni unei vrăji și sunt declarate patroane ale dragostei¹⁴². Cântecul și dansul care le sunt specifice, fac parte din mijloacele specifice de seducție pe care le folosesc. Dansează pe câmpuri, în jurul menhirilor, lângă ape, locul dansului lor rămânând însemnat cu un cerc, o amprentă circulară de iarbă arsă. Oamenii evită să calce aceste cercuri pentru a nu fi loviți de boli iar cenușa din interiorul lor o folosesc în fabricarea leacurilor¹⁴³.

Literatura populară le descrie în general ca fete frumoase (apar și în ipostaza de babe ori de femei urâte, monstruoase, ipostază specifică acțiunilor lor malefice). Sunt prezentate nude, seminude, înveșmântate în alb desculțe, cu părul lung despletit, împodobite cu flori și podoabe scumpe. Principalele atribute sunt făcliile și bagheta magică¹⁴⁴.

Apar asociate cu Fecioara Maria, sfinte locale, eroii basmelor, Saint Jean, Sfântul Martin, uriașul Gargantua (care reprezintă de fapt prototipul Sfântului Martin), Sfânta Agatha (corespondentă a Befanei italiene)¹⁴⁵.

¹³⁵ *Dictionnaire des Mythologies et des religions des Sociétés traditionnelles et du monde antique*, (Y. Bonefoy), Paris, 1981, p. 402, (Nicole Belmont).

¹³⁶ P.Y. Sebillot, *Literature orale d'Auvergne*, Paris, 1968, p. 171-194.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 31-130; Th. Bulfnich, *Legende carolingienne*, București, 1945, p. 72, 108; P. Delarue, *Le conte populaire français*, I, Paris, 1957, p. 270-274.

¹³⁸ P.Y. Sebillot, *Le Folk-lore de la France*, I, Paris, 1968, p. 262-295.

¹³⁹ *Idem*, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 16.

¹⁴⁰ *Dictionnaire des Mythologies...*, p. 210-213, (Nicole Belmont).

¹⁴¹ P.Y. Sebillot, *Le Folk-lore de France...*, p. 67-100; *idem*, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 97-98.

¹⁴² T. Papahagi, *Din Folklorul Romanic și cel Latin. Studiu comparat*, București, 1923, p. 169-172; P.Y. Sebillot, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 69, 93, 105-106.

¹⁴³ *Idem*, *Literature orale d'Auvergne*, Paris, 1968, p. 171-187.

¹⁴⁴ *Idem*, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 6; *idem*, *Le Folk-lore de la France...*, p. 201-205, 445.

¹⁴⁵ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 52, 59.

În calendarul popular, Zânele sunt semnalate mai ales în ciclul verii care culmina cu Sărbătoarea Sfântului Ioan, 23-24 iunie. Legăturile existente între Zâne și acest personaj sfânt precum și implicarea lor maximă în momentul solstițiului de vară fac ca această sărbătoare să realizeze un complex ritual care concretizează toate aspectele esențiale ale mitologiei Zânelor. Se fac focuri uriașe în jurul cărora tinerii cântă și dansează, se aprind torțe, se fac roți de foc care se rostogolesc pe dealuri, se fac fărmece, vrăji, pentru aflarea ursitului ori a grăbirii mariajului, oamenii fac băi rituale pentru vindecare și purificare¹⁴⁶.

Folclorul iberic numește Zânele - *Fadas*, *Fados*, nume care au aceeași etimologie latină, pornind de la cuvântul antic *fatum*. Mai sunt numite *Xana*, *Xania*, *Injana* (spaniolă) și *Ja*, *Za* (portugheză) - derivate din Diana. Sunt numite și prin nume formate din substantive comune, eufemisme care aveau drept scop îmbunarea acestor ființe nestatornice. Cel mai frecvent sunt pomenite cu apelative ca *Doña*, *Doninha*¹⁴⁷.

Fadas sunt personaje cu caracter colectiv. Basmele le prezintă de regulă ca fiind trei, poemele și baladele eroice acordându-le și existență individuală. Sunt nemuritoare ori cu viață foarte lungă, nemurirea lor fiind însă condiționată de diverși factori - păstrarea purității virginale, viața și starea mediului în care trăiesc (păduri, ape etc.). Statutul lor divin este ambiguu căci unele texte folclorice precizează că inițial, au fost fete muritoare, transformate în Zâne în urma unei vrăji¹⁴⁸.

În cadrul mitologiei iberice ele se prezintă ca divinități silvestre, alpine și acvatice, locuind, în mijlocul naturii sălbatice¹⁴⁹. Sunt divinități meteorologice, specialitatea lor fiind mai ales ridicarea vântejurilor de vânt¹⁵⁰.

Ca și în cazurile precedente, stăpânirea fertilității și fecundității este una din elementele constitutive ale personalității mitice a acestor Zâne. Din acest motiv țăranii le invocau pentru rodnicia ogoarelor, a turmelor și a femeilor lor¹⁵¹.

Patroane ale dragostei, ele apar și în ipostaza de iubite ale eroilor chiar și ale unor muritori obișnuiți. Femei seducătoare, atrag tinerii frumoși prin vraja frumuseții lor, prin dansurile și cântecele lor fascinante. Muzica și coregrafia se numără printre principalele lor însușiri fiind totodată mijloace speciale de seducție. Din acest motiv, unele dansuri vor primi nume inspirate din etimologia ori mitologia Zânelor: *fada*, *folias* (nebunia fiind una din afecțiunile pe care le cauzau)¹⁵².

Fadas sunt descrise ca tinere fete, frumoase, încântătoare, înveșmântate în alb, împodobite cu flori. Apar destul de rar ca femei bătrâne, urâte sau monstruoase. Sunt descrise și înaripate, cu jumătate de trup de pește ori cu picioare de capră.

Apar asociate cu eroii basmelor și cu diverse sfinte. Mitologia lor le înrudește și cu stăpâna torsului, Sfânta Agatha¹⁵³.

Conform calendarului popular li acordă o mare importanță în perioada verii, mai cu seamă în timpul solstițiului, de Sfântul Ioan Botezătorul. În acest interval Zânele circulă nestingerite prin văzduh, dansează frenetic în lumina soarelui și a lunii, stârnesc vânturi extrem de periculoase care răspândesc reumatismul, nebunia, epilepsia, paralizia, bolile animalelor. Se culeg acum plante apotropaice și plante medicinale care vindecă bolile cauzate de Fadas și previn furtul de lapte. Fetele nemăritate, se scaldă în zori iar apoi, înveșmântate de sărbătoare merg ținându-se de mână pe la toate fântânile și pâraiele satului, spălându-și fața cu apa lor¹⁵⁴. Se fac focuri marcând renașterea soarelui, focuri peste care tinerii sar iar în jurul cărora strămoșii vin pentru a gusta ofrandele alimentare depuse¹⁵⁵.

¹⁴⁶ P.Y. Sebillot, *Le folklore de la Bretagne...*, p. 93.

¹⁴⁷ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 52.

¹⁴⁸ Al. Popescu-Telega, *Asemănări și analogii în folclorul român și iberic*, Craiova, 1927, p. 55.

¹⁴⁹ A. le Gentil, *La littérature portugaise*, Paris, 1951, p. 5-41.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 59.

¹⁵¹ Juan Paredez Nuñez, în *Cultura neolatina*, LIII, 3-4, 1993, p. 215-219.

¹⁵² A. Le Gentil, *op.cit.*, p. 7-12; idem, *La Poesie Lirique espagnole et portugaise à la fin du Moyen Age*, Rennes, 1949, p. 96-97.

¹⁵³ Marianne Mesnil, Assia Popova, *op.cit.*, p. 52.

¹⁵⁴ Anne Caufriez, în *Les Plantes et les Saisons. Calendriers et Représentations*, Bruxelles, 1990, p. 253-277.

¹⁵⁵ A. Popescu-Telega, *op.cit.*, p. 66-72.

Mitologia romanică realizează în mod unitar imaginea și personalitatea Zânelor. Se remarcă abundența prezențelor acestor personaje în spațiul natural care formează cadrul vieții umane, ele personificând însăși viața naturii dar și forțele distructive ale acesteia. O trăsătură comună în tradițiile europene o constituie ambivalența permanentă a acestor personaje: bune - rele, frumoase - urâte, tinere - bătrâne, seducătoare - terifiante, vindecătoare - aducătoare de boli, fertilizante - sterilizante. Particularitățile cele mai numeroase le înregistrează mitologia franceză, prelucrând o consistentă moștenire de factură celtică.

Zânele în mitologia altor popoare europene

Mitologia greacă numește frecvent Zânele cu apelativul eufemistic *Kaloukourades* - "Bunele Doamne"¹⁵⁶, conservând și nume antice ca *Nereides*, *Nimfai*.¹⁵⁷

Ele sunt personificări ale naturii sălbatice, preferând însă elementul acvatic. Acest aspect susține și calitățile lor vindecătoare și oraculare, implicarea lor în actele divinatorii¹⁵⁸. Populează pădurile, locuind chiar în interiorul arborilor. Zâna Dafna, cunoaște o serie de analogii neogrecești, tipul Zânei care trăiește într-un arbust fiind completat cu tipul "Copilul din Dafin" (*To Δαφνοκοφκκτ*)¹⁵⁹.

Protectoare ale vieții femeilor, ele excelează în toate activitățile pe care trebuia să le stăpânească o bună gospodină. Nereidele sunt prezente în basmele unde se căsătoresc cu muritori ca un model al tinerei soții perfecte, dexteritatea lor în treburile domestice fiind proverbiale. Ele excelează în arta torsului, putând să toarcă cele mai fine fire, găsesc și întrețin casa exemplar¹⁶⁰.

Perioada primăverii și verii corespunde "anotimpului Nereidelor", timpul cald fiind propice aparițiilor acestora. Ele se deplasează prin văzduh cântând și dansând, răspândesc boli, stârnesc vântejuri de vânt, ploi și chiar furtuni¹⁶¹. Prezența lor sporește practicile vindecătoare, farmecele, vrăjile. De ele se leagă unele ceremonii săvârșite de Rusalii și mai ales de Sfântul Ioan. Acum tinerii fac focuri în jurul cărora înving dansuri, se culeg plante medicinale, se fac practici divinatorii; fetele fac o procesiune care străbate satul cu cântece și dansuri, în fruntea cărora se află *Kalimitsa*, cea mai frumoasă dintre ele, înveșmântată în alb și împodobită cu flori ca o Nereidă¹⁶².

Mitologia slavă cunoaște mai multe tipuri de Zâne dintre care unele sunt pan-slave, altele fiind specifice doar anumitor popoare slave¹⁶³. La slavii balcanici, cele mai populare sunt *Samodivi*, *Vili*, *Iudi*, *Samovili*, *Brodniți*, *Rusalki*¹⁶⁴.

Samovilele sunt poate tipul cel mai apropiat de Zânele romanice fiind divinități ale naturii sălbatice precum și stăpâne ale fertilității și fecundității. Iconografia pe care le-o atribuie textele folclorice este de asemenea similară¹⁶⁵. Ceea ce le distinge e faptul că erau considerate aproape întotdeauna malefice, aducând necazuri oamenilor, atribuindu-li-se în special boli și nenorociri. Samodiva este menționată de regulă ca o ființă impulsivă și răutăcioasă. Folclorul bulgar menționează ca personaj distinct *Diva*. Zână rea, divinitate feminină malefică. Probabil este vorba de același personaj, numele distinct concretizând doar aspectele negative ale personalității mitice. Tot la bulgari, apare *Zmeița* - un fel de Zână, descrisă ca femeie foarte frumoasă care adesea iubește tineri muritori¹⁶⁶.

Halele (Hala), sunt personaje similare Samodivelor, Vilelor, fiind specializate ca Zâne ale văzduhului, ale fenomenelor atmosferice. Nu se cunoaște originea acestui personaj colectiv dar etimologia numelui lor este

¹⁵⁶ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 24.

¹⁵⁷ M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, București, 1992, p. 142.

¹⁵⁸ G.A. Megas, *Greek Calendar Customs*, Athens, 1963, p. 14, 45-46.

¹⁵⁹ L. Șăineanu, *Basmele române...*, p. 294.

¹⁶⁰ Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *op.cit.*, p. 82.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 78-80.

¹⁶² G.A. Megas, *op.cit.*, p. 111, 134.

¹⁶³ *Dictionnaire des Mythologies...*, p. 441-443; L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, II, Paris, 1926, p. 126-131.

¹⁶⁴ Joanitchka Gueorguieva, în *Les Plantes...*, p. 214.

¹⁶⁵ Anca Irina Ionescu, *Mitologia slavilor*, București, s.a., p. 151-152; C.G. Munteanu, *Literatura populară bulgară*, București, 1940; *Basme sârbo-croate*, București, 1965, p. 44-51; 189-193; *Basme sârbești*, București, 1923, p. 11-31, 91-99, 211-224.

¹⁶⁶ Anca Irina Ionescu, *op.cit.*, p. 153.

greacă - *Χαλαξα* - “grindină”. Aceste personaje se întâlnesc doar la slavii balcanici. În particular, bulgarii le mai numesc *Iudi*, *Iuda* - numele formându-se de la un substantiv comun - “nor negru”, “furtună”¹⁶⁷.

Stăpânirea apelor revine personajelor numite *Rusalki*. Zâne acvatice și oraculare. Mitologia lor are și o componentă funerară dată și de încadrarea calendaristică a personajelor în perioada sărbătorii Rusaliilor¹⁶⁸. La ruși și ucrainieni, ca personaj mitologic, *Rusalka* este atestată doar din secolul al XVI-lea fiind preluată pe filieră cărturărească din aria sudică¹⁶⁹. La slavii occidentali, *Rusalka* este un element mitic de factură destul de recentă, preluat fiind de la ruși în epocă modernă. Există însă la cehi și slovaci, sărbătoarea Rusaliilor *rusadelní svátky*. La polonezi, divinitatea ca atare nu există în tradițiile populare, un personaj similar doar prin legătura cu domeniul acvatic fiind *Bogunki*. Există unii demoni acvatice asemănători, la cehi *Wodny Zena*, *Wodny Panny* la luzacieni *Wodna Zona*¹⁷⁰.

La popoarele baltice, *Laumes* este numele generic la Zânelor, personaje cu caracter demonic, stăpâne ale bolilor și altor rele, răpitoare de copii. Apar și ca fete frumoase, ca personaje binevoitoare, ca divinități torcătoare. Menționate doar în surse din secolul al XIX-lea, *Laumes* letone și lituaniene sunt figuri sincretice, rezultat al confundării mai multor divinități secundare și sunt puse în umbră de *Laimes* - Zânele destinului, a căror personalitate mitologică este mult mai bine conturată. În mitologia estonă există un grup de personaje feminine cu nume asemănător - *Laume* care sunt însă divinități tutelare ale apelor, pădurilor, și munților¹⁷¹.

Mitologia popoarelor germanice acordă un loc însemnat Zânelor care apar însă bine individualizate, caracterul colectiv fiind mai rar precizat de creațiile folclorice. Cele mai cunoscute sunt *Frau Holle* sau *Holda*, *Frau Perchta* sau *Puschta*, *Perchta*, *Berchta*, *Bertha*, *Frau Fricka*. Ele sunt integrate în calendarul popular mai cu seamă în momentul reînnoirii anului, de unde și obiceiul reprezentării lor prin figuri mascate în mascaradele din timpul zilelor dintre Crăciun și Bobotează. Sunt personaje celeste, stăpâne ale fenomenelor meteorologice (când ninge se spune că ele își scutură plapuma). Apar și în cadrul sărbătorilor verii datorită calităților de stăpâne ale fertilității. Ele dau și fertilitatea femeilor precum și sănătatea pruncilor putând cauza totodată bolile sau moartea acestora. Sunt mai puțin frecvent descrise ca personificări ale elementelor naturii, această funcție fiind preluată de *Elfi*¹⁷².

Basmele au conturat imaginea Prințesei - Zână, preluând parte din trăsăturile unor personaje feminine, stăpâne ale naturii: “Femeile Pădurii” - personaje monstruoase, sălbatice sau fete ce trăiesc într-un copac (socul fiind preferat), Ondinele apelor, Zânele Munților.

Mitologia nordică a Zânelor se plasează pe aceleași coordonate ca și cea germană, mai puțin în cazul personajelor individuale, stăpâne ale torsului și fecundității. Nordicii atribuiau aceste calități, împreună cu stăpânirea destinului, Nornelor; tot de domeniul fertilității și fecundității precum și de stăpânirea lumii femeilor se leagă Frigg (mama zeilor, maestră a vârtelniței cosmice), Sif (stăpâna ogoarelor, cea cu părul de aur), Freja (stăpâna fructelor), mamele lui Heimdall (nouă surori care, în mod misterios l-au născut împreună pe acest zeu). Există o întreagă familie de personificări ale lumii naturale, uneori sub forma unor tinere fecioare de tipul Zânelor. Ca și în cazul german, personificarea elementelor lumii naturale sub forma unor personaje feminine a pierdut teren în favoarea Elfilor - *Trolls* - micii spiriduși care, asemeni unor spirite ale pământului, au luat în stăpânire domeniul secundar al panteonului scandinav¹⁷³.

Fairy este numele cu care sunt denumite Zânele britanice, ființe supranaturale integrate de mentalitatea populară în lumea non-umană, având o natură intermediară, între om și înger. Ele

¹⁶⁷ Eadem, *Lingvistică...*, p. 111-114.

¹⁶⁸ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 546-547.

¹⁶⁹ *Mifi narodov mira. Entiklopediia*, 2, Moskva, 1992, p. 390.

¹⁷⁰ Anca Irina Ionescu, *Mitologia slavilor...*, p. 183-185.

¹⁷¹ Al. Brückner, *Mitologia slava*, Bologna, 1923, p. 184; M. Eliade, în *AAF*, VII-XII, p. 41; J.A. Greimas, *op.cit.*, p. 164-220; *Standard Dictionary...*, II, New York, 1950, p. 607-608, (J. Balys).

¹⁷² *Folktales of Germany*, Chicago - London, 1966, p. IX; Marianne Mesnil, Marie Luce Scieur, *loc.cit.*

¹⁷³ *Mitologia nordică*, București, 1992, p. 25-31; E.O.G. Turville-Petre, *Religione e miti del Nord*, Milano, 1964, p. 303.

personificau natura sălbatică, în special apele¹⁷⁴. Latura lor ne-creștină precum și puterile lor miraculoase, le-au implicat în imaginarul vrăjitoresc. Sunt personaje ambigue, relațiile lor cu oamenii fiind uneori benefice pentru aceștia din urmă: Fairys pot urși bine copilului, pot da noroc și bogăție.

Sunt descrise ca fete frumoase, cu plete lungi, cu haine diafane, cântând și dansând. Locul unde ele dansează rămâne marcat printr-o urmă circulară în iarbă - "Fairy ring". Sunt prezentate de regulă în grup, secundante ale unei regine sau ale unui cuplu Regina Zânelor și Regele Zânelor¹⁷⁵.

Zânele irlandeze, galeze și scoțiene au aceleași caracteristici generale. Numite *Macha*, *Morrígain*, *Morgain*, *Modron*, *Cally Berry*, ele se individualizează prin pregnantă contribuție a moștenirilor celtice la realizarea profilului lor mitologic, ceea ce le accentuează caracterul de demoni protectori ai fiecărui loc, casă, familie. Sunt strâns legate și de ideea de fertilitate, asigurând rodnicia fiecărui ogor, apărând-o, luptându-se cu Zânele altor sate și regiuni pentru asta¹⁷⁶. Principala lor caracteristică este însă stăpânirea domeniului magiei. Se credea chiar că familiile ce monopolizează magia (vracii așezărilor) descind din unirea unui bărbat cu o Zână¹⁷⁷.

În mitologia maghiară, Zânele sunt numite *Tünde*, speciile literare care le atestă fiind în special basmul și povestea. Sunt descrise ca tinere fecioare, înveșmântate în haine albe, cu părul lung, de aur, lăsat pe umeri. Se deplasează doar prin văzduh și tot acolo își desfășoară dansurile. Locuiesc fie în văzduh, fie în ape, în castele minunate. Sunt personaje benefice, prezentate fiind de textele folclorice asemeni îngerilor, înscrise printre forțele "creștine", distinse de demoni. Principalele episoade ale basmelor conturează clar acest aspect: *Tünde* construiesc biserici, se află în permanentă opoziție cu vrăjitoarele. Aceleași elemente se regăsesc și în alte povești, atribuite fiind îngerilor¹⁷⁸.

Albanezii numesc generic personajele feminine cu caracter colectiv din mitologia lor *Zanë*, nume a cărui etimologie trimite la numele zeiței Diana. *Zanë* sunt personaje compozite, ca de altfel întreaga mitologie albaneză, fenomen datorat evoluției istorice specifice. În cadrul categoriei mai largi a Zânelor se disting *Nuset* și *Malit* - un fel de Nimfe alpine, *Oreade*, *Këshetë* - stăpâne ale apelor de tipul Naiadelor, *Shtojzavalle* - silfide. Le sunt specifice metamorfozările frecvente, preferate fiind animalele sălbatice. Personaje magiciene, sunt implicate în farmece și descânțece, lor atribuindu-li-se și visele premonitorii¹⁷⁹.

În mitologia țăganilor din centrul și sud-estul Europei, Zânele sunt numite *Keshalyi*, făcând parte, împreună cu Urme-le, Zânele soartei, din categoria demonilor feminini numiți *Lace*. *Keshalyi*-le locuiesc de regulă în păduri și în munți. Stau uneori pe stânci și își piaptână părul extrem de lung, iar dacă-l lasă să fluture deasupra văilor, izbucnesc furtuni și grindină. Se îndrăgostesc uneori de muritori dar bărbații aleși de ele, mor după prima noapte de dragoste. Sunt înrudite cu Zânele soartei, ele țesând copilului nou născut cămașa norocului, o cămașă invizibilă care îl face *baçtales* pe toată viața¹⁸⁰.

Marea varietate de Zâne, mitologia lor bogată și diversă în întreaga Europă, ilustrează percepția difuză a unui univers populat de spirite care personifică spațiul înconjurător vieții omului, intervin în viața de toate zilele, luând de regulă forme umane. Există teme universale - teme care circulă mai ales prin intermediul basmului (de exemplu tipul Zânei care trăiește într-un copac sau fruct), teme preferate de o anumită zonă etno-folclorică și teme specifice, limitate la mitologia unor popoare. Privite în ansamblu, Zânele mitologiei europene constituie elemente de referință ale unui sistem mitologic caracterizându-l.

¹⁷⁴ *Basme populare engleze*, Iași, 1981, p. 44-50, 78-91.

¹⁷⁵ *Enciclopedia Britannica*, 9, Chicago, 1964, p. 39-40; K. Thomas, *La religione e il declino della magia. Le credenze popolari nell'Inghiltera del Cinquecento e del Seicento*, Milano, 1985, p. 683.

¹⁷⁶ Ruth Kevelighan, *Elemente comune în obiceiurile agrare românești și irlandeze*, Diss. Cluj-Napoca, 1986, p. 88.

¹⁷⁷ M. Mauss, H. Hubert, *Teoria generală a magiei*, Iași, 1996, p. 49.

¹⁷⁸ *Folktales of Hungary*, Chicago - London, 1969, p. 213-215, 329; *Balade populare maghiare din R.P.R.*, București, 1960, p. 20-21; *Contes hongrois*, Budapeșt, 1978, p. 45-56; G. Ortutay, *Hungarian folklore*, Budapeșt, 1972, p. 289.

¹⁷⁹ *Cetatea Rozafat. Folclor albanez*, București, 1974, p. 332-335, 345-357; *Dictionnaire des Mythologies...*, p. 5-6, (Arshi Pipa).

¹⁸⁰ Ela Cosma, în *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, Oradea-Cluj, 1995-1996, p. 178.

LES FÉES DANS LA MYTHOLOGIE ROUMAINE

(Résumé)

Notre étude s'inscrit dans le domaine d'histoire des religions en réalisant une analyse complète d'une figure mythologique propre à la mythologie roumaine.

Les Fées sont représentations féminines très fréquentes dans la littérature folklorique. Elles sont des personnages collectives qui personnifient les éléments de la nature, ses phénomènes et ses forces. Notre analyse a été structurée sur les problèmes suivantes: le caractère mythique des Fées, leurs domaines de compétence, les rapports avec le monde humain, l'iconographie, les personnages apparentés et les coutumes calendrières.

Dans la dernière partie de l'étude nous avons fait des références sur la mythologie européenne. Ainsi, nous avons présenté les Fées de la mythologie romane, mais aussi les personnages similaires de la mythologie néogrecque, slave, germanique, hongroise, albanaise et tsigane.

